

ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: ΧΙΖ ΑΛΙΝΑ

ΟΜΑΔΑ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ:
ΚΑΛΑΜΠΟΚΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ
ΚΟΝΤΟΥ ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΜΠΟΥΛΟΥΜΠΑΣΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΠΑΤΡΑ 1998

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	2796

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

- 1.1. Έννοια και ορισμοί της παραοικονομίας
- 1.2. Ορισμός της φοροδιαφυγής.
- 1.3. Σχέση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

2.1. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

- 2.1.1. Φορολογική επιβάρυνση.
- 2.1.2. Ροπή για φοροδιαφυγή.
- 2.1.3. Θεσμικοί περιορισμοί και έλεγχοι.
- 2.1.4. Επικρατούσες συνθήκες στην αγορά εργασίας.
- 2.1.5. Το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.
- 2.1.6. Ρόλος του κράτους.
- 2.1.7. Βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας.

2.2. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΔΗΛΩΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

- 3.1. Εξωτερικοί παράγοντες.
  - 3.1.1. Φόροι.
  - 3.1.2. Κρατικοί παρεμβατισμοί και παρεμβάσεις.
- 3.2. Εσωτερικοί παράγοντες - Διάρθρωση - Ευκαιρίες.
  - 3.2.1. Βιομηχανικοί κλάδοι.
  - 3.2.2. Ποσοστό αυτοαπασχόλησης μέσα στην συνολική αστική απασχόληση.
  - 3.2.3. Καταναλωτική δαπάνη που υπερβαίνει το επίσημα δηλωθέν εισόδημα.
  - 3.2.4. Υψηλές εισαγωγές καταναλωτικών βιομηχανικών κλάδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ.

- 4.1. Η έκταση της παραοικονομίας στην Ελλάδα.
- 4.2. Η έκταση της παραοικονομίας σε άλλες χώρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5**ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ****5.1. ΓΕΝΙΚΑ****5.2. ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ****5.2.1. Μακροοικονομικές.**

- i) Πραγματικά οικονομικά μεγέθη.
- ii) Τρόπος κατανομής του εισοδήματος.
- iii) Αποκέντρωση.
- iv) Εξαγωγικός προσανατολισμός.
- v) Πρόσθετη δραστηριότητα.
- vi) Περιορισμός του κρατικού παρεμβατισμού.

5.2.2. Μικροοικονομικές.

- i) Για το χαμηλότερο κόστος παραγωγής.
- ii) Για μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας.

5.3. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ**5.3.1. Μακροοικονομικές**

- i) Αδυναμία εφαρμογής οικονομικής πολιτικής.
- ii) Αδυναμία παρακολούθησης του τρόπου κατανομής του εισοδήματος.
- iii) Φοροδιαφυγή.

5.3.2. Μικροοικονομικές

- i) Χαμηλή παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.
- ii) Άνιστοι όροι ανταγωνισμού.
- iii) Υψηλότερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων.
- iv) Έλλειψη εγγύησης για την ποιότητα.
- v) Δυσκολία εξασφάλισης πιστώσεων.

5.4. ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.**5.5. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.****ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6****ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ****6.1. Γενικά**

6.2. Επιβολή της Φορολογικής Νομοθεσίας. Απλοί κανόνες.

6.3. Περισσότερο εκλεπτυσμένες στρατηγικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Συμπεράσματα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παραοικονομία είναι αναμφίβολα παλιό φαινόμενο. Όλοι μας συνειδητά ή ασυνείδητα συμμετέχουμε σ' αυτήν. Τα οικονομούντα άτομα προσπαθούν επιτυχώς ή ανεπιτυχώς να φοροδιαφύγουν ή να παρακάμψουν περιορισμούς που έθετε η πολιτεία.

Αυτή η εργασία αποσκοπεί στον εντοπισμό του φαινομένου της παραοικονομίας στον ελληνικό χώρο καθώς και των συνεπειών που απορρέουν από αυτή στην χώρα μας.

Με τη βοήθεια βιβλιογραφίας και συγκεκριμένα με τα βιβλία της κυρίας Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, του κύριου Βαβούρα, προσπαθήσαμε να βρούμε και να υποδείξουμε περιοχές όπου η βελτίωση είναι εφικτή, χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες.

Η ελληνική οικονομία, παρ' όλο που δεν φαίνεται να έχει αποτελέσει αντικείμενο κάποιας συστηματικής επιστημονικής μελέτης για την παραοικονομία, έχουν ωστόσο ανακοινωθεί κατά καιρούς αριθμοί για το πιθανό της μέγεθος.

Οι αριθμοί αυτοί βασίζονται είτε σε διαίσθηση, είτε σε μεθοδολογία που διεθνώς θεωρείται ότι παρέχει ενδείξεις για τα κατώτατα όρια μεγέθους της παραοικονομίας.

Βάσει των ενδείξεων που παρέχουν οι εκτιμήσεις αυτές το μέγεθος της παραοικονομίας εμφανίζεται μεγαλύτερο κατά 30% από το ακαθάριστο εγχώριο εισόδημα, όπως αυτό υπολογίζεται από την Υπηρεσία Εθνικών λογαριασμών.

Ωστόσο, η ακραία μορφή την οποία έχει λάβει στην χώρα μας η συνολική φορολογική επιβάρυνση η οποία για μεγάλες ομάδες ειλικρινών φορολογουμένων υπερβαίνει το 40% - 50% του κτώμενου εισοδήματος, θέτει ευθέως υπό αμφισβήτηση την όλη λογική που διέπει τη διάρθρωση του φορολογικού μας συστήματος.

Οι ειλικρινώς φορολογούμενοι έλληνες πολίτες ενδέχεται να είναι σήμερα οι βαρύτερα φορολογούμενοι πολίτες στον κόσμο, ίσως και εξαιτίας της παραοικονομίας.

Με τη μελέτη αυτή θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε το φαινόμενο της παραοικονομίας.

Ειδικότερα στο κεφάλαιο 1 παρουσιάζουμε τον ορισμό της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής. Επίσης δείχνουμε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις δύο αυτές έννοιες.

Στο κεφάλαιο 2 παρατίθενται οι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας.

Στο κεφάλαιο 3 αναζητούμε τα πιθανά αίτια του φαινομένου και προσπαθούμε να τα αναλώσουμε και να τα αξιολογήσουμε.

Στο κεφάλαιο 4 παρουσιάζουμε το μέγεθος της παραοικονομίας στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες.

Στο κεφάλαιο 5 αναφέρουμε τις συνέπειες της παραοικονομίας οι οποίες διακρίνονται σε θετικές και αρνητικές. Οι τελευταίες υπάγονται σε δύο κατηγορίες, στις μικροοικονομικές και στις μακροοικονομικές.

Στο κεφάλαιο 6 προτείνουμε τρόπους καταπολέμησής της και τέλος στο κεφάλαιο 7 παρουσιάζουμε τα γενικά συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

1.1. Έννοια και ορισμός της παραοικονομίας.

Παρά το έντονο ενδιαφέρον που παρουσιάστηκε τα τελευταία χρόνια για το φαινόμενο της παραοικονομίας και τις σχετικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν, δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός αυτού του φαινομένου. Η δυσκολία αυτή έγκειται στο γεγονός ύπαρξης διαφορετικών προσεγγίσεων.

Παρακάτω παρουσιάζονται ορισμένοι αξιοσημείωτοι ορισμοί της παραοικονομίας. Ο Tanzi αναφέρει ότι παραοικονομία «είναι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, το οποίο, επειδή δεν δηλώνεται καθόλου, ή δηλώνεται εν μέρει, δεν μετριέται από τις επίσημες στατιστικές». Κατά τον Blades, η παραοικονομία «καλύπτει δραστηριότητες οι οποίες θα έπρεπε, κατ' αρχήν, να καλύπτονται από το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, αλλά οι οποίες είναι δυνατό στην πράξη να παραλείπονται μερικές φορές εξαιτίας του ότι ένα ή περισσότερα από τα ενδιαφερόμενα μέρη προσπαθεί να το αποκρύψει από τις δημόσιες υπηρεσίες». Κατά τον Schieider, στην δημιουργία προστιθέμενης αξίας και οι οποίες θα έπρεπε να περιλαμβάνονται στο εθνικό εισόδημα, βάσει των υφισταμένων εθνικολογιστικών συμβατικοτήτων, αλλά επί του παρόντος δεν καταγράφονται από τις αρμόδιες εθνικές υπηρεσίες μέτρησης». Τέλος, κατά τον Feige, ο όρος παραοικονομίας «αναφέρεται σε εκείνες τις οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες δεν δηλώνονται ή δεν μετριοούνται από τις υφιστάμενες τεχνικές μέτρησης της οικονομικής δραστηριότητας μιας κοινωνίας».

Βασικός λόγος για τη δυσκολία ακριβή προσδιορισμού του φαινομένου της παραοικονομίας είναι εγγενείς δυσκολίες της μελέτης ενός τόσο σύνθετου και περίπλοκου φαινομένου, οι οποίες προέρχονται από την έλλειψη θεωρητικού υπόβαθρου και επακριβών ορισμών. Οι δυσκολίες αυτές αναγνωρίζονται και από τον Feige, ο οποίος μάλιστα προτείνει να χρησιμοποιηθούν περισσότεροι του ενός ορισμοί για να ξεπεράσουν ορισμένες από αυτές τις δυσκολίες.

Ο επικρατέστερος ορισμός αναφέρει την παραοικονομία - γενικά - ως το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας το οποίο, ενώ θα

έπρεπε κανονικά να καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, ωστόσο δεν καταγράφεται.

Ακριβέστερα, ορίζουμε την παραοικονομία και το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στο εθνικό προϊόν (αφού δημιουργεί προστιθέμενη αξία), βάσει της εθνικολογιστικής πρακτικής (ορισμού και συμβατικοτήτων) που έχουν υιοθετηθεί, πλην όμως για διάφορους λόγους δεν καθίσταται δυνατό να καταγραφεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες μέτρησης.

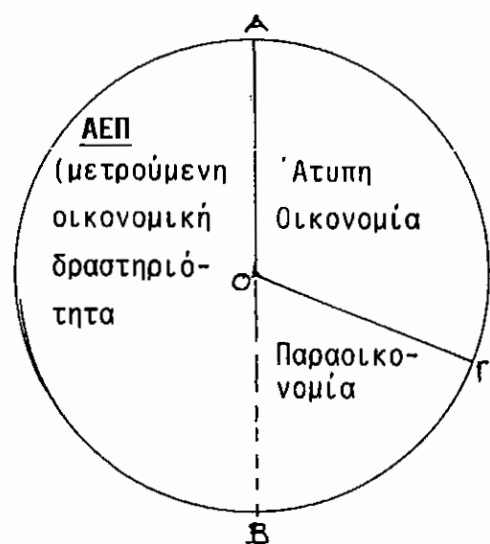
Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό :

1. Για να περιληφθεί μια οικονομική δραστηριότητα στην παραοικονομία, πρέπει να δημιουργεί προστιθέμενη αξία.

2. Η δημιουργία προστιθέμενης αξίας είναι αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη. Δραστηριότητες οι οποίες, σύμφωνα με πάγια τακτική των εθνικών λογαριασμών δεν καταγράφονται (όπως, οι δραστηριότητες της νοικοκυράς), δεν περιλαμβάνονται στην έννοια της παραοικονομίας.

3. Η μη καταγραφή είναι δυνατό να οφείλεται σε ηθελημένες ενέργειες απόκρυψης της οικονομικής δραστηριότητας από τις οικονομικές μονάδες, είτε και σε ανεπάρκεια των μεθόδων και της οργανωτικής - στατιστικής υποδομής μετρήσεως των εθνικολογιστικών μεγεθών. Έτσι θα έλεγε κανείς ότι το μέγεθος της παραοικονομίας σε μια χώρα είναι αρνητική συνάρτηση της οργάνωσης και των δυνατοτήτων των υπηρεσιών των εθνικών λογαριασμών και θετική συνάρτηση των προσπαθειών απόκρυψης.

Σχηματικά, η συνολική δραστηριότητα, όπως αυτή προσδιορίζεται από οικονομικά κριτήρια και όχι στατιστικούς περιορισμούς μητρήσεως, μπορεί να παρασταθεί με το εμβαδόν ενός κύκλου, όπως το σχήμα 1α.

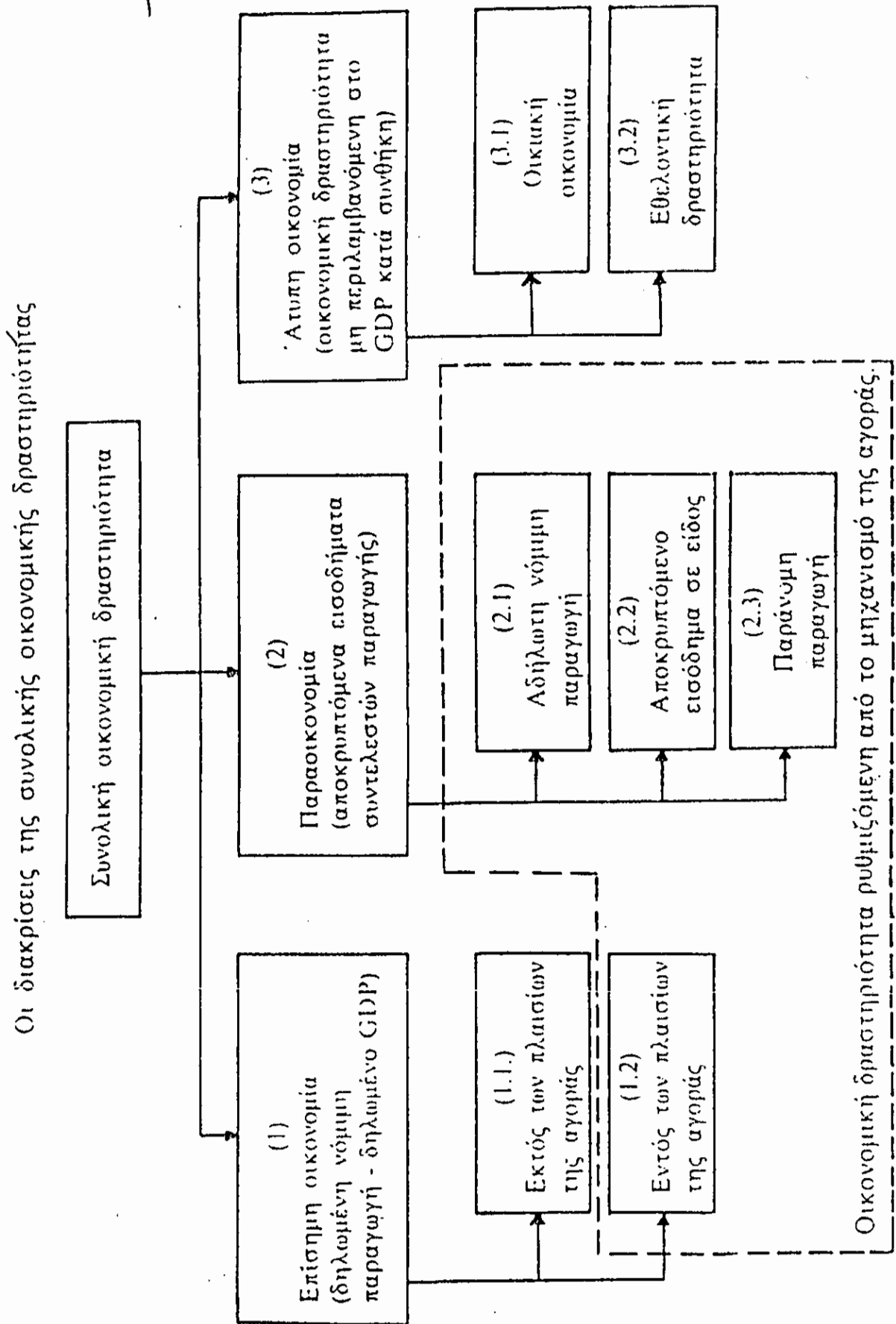
"Παραοικονομία"

Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.
Βαβούρας Ιωάννης
Κούτρης Ανδρέας

Σχήμα 1α : Διακρίσεις συνολικής οικονομικής δραστηριότητας.

Από τη συνολική αυτή οικονομική δραστηριότητα ένα μέρος, το ΑΟΓ, έχει για λόγους στατιστικής αδυναμίας αποκλεισθεί ως αντικείμενο μετρήσεως (εθνικολογιστικοί ορισμοί και συμβατικότητες). Είναι η άτυπη οικονομία. Το υπόλοιπο ΑΔΒΓΟ θα αποτελούσε το συμβατικό μέγεθος του ΑΕΠ αν δεν υπήρχε παραοικονομία, αν δηλαδή οι υπηρεσίες μετρήσεως κατόρθωναν να μετρήσουν όλη τη δραστηριότητα που εμπίπτει στο εθνικολογιστικό πλαίσιο. Εν τούτοις, λόγω ατελειών στους υφιστάμενους μηχανισμούς μετρήσεως και συνειδητών προσπαθειών απόκρυψης της οικονομικής δραστηριότητας από μέρος των οικονομικών υποκειμένων, τμήμα του ΑΕΠ, δεν καταγράφεται. Το τμήμα αυτό είναι η παραοικονομία (ΒΟΓ).

Αναλυτικότερα παρουσιάζουμε το σχήμα 1β ως εξής :

1.2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΑΤΥΠΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Η παραοικονομία διαφέρει από την άτυπη οικονομία, δηλαδή την οικονομική δραστηριότητα που δεν περιλαμβάνεται στο ΑΕΠ κατά συνθήκη. Ο όρος «άτυπη οικονομία» αναφέρεται στις μη ρυθμιζόμενες από το μηχανισμό της αγοράς παραγωγικές δραστηριότητες των οικογενειών και των εθελοντικών οργανώσεων, όπως είναι το νοικοκυριό, η κηπουρική, η φροντίδα των παιδιών, η ιδιωτική μεταφορά και η εθελοντική εργασία για φιλανθρωπικούς, αθλητικούς, θρησκευτικούς ή και πολιτικούς σκοπούς. Το ποιές οικονομικές δραστηριότητες εντάσσονται στην άτυπη οικονομία και ποιές δεν εντάσσονται καθορίζεται από τα υφιστάμενα πρότυπα συμπεριφοράς. Ορισμένες μορφές οικονομικής δραστηριότητας είναι πιθανό σε μια χώρα να πραγματοποιούνται στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας, ενώ σε κάποια άλλη να μη λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας και επομένως να αποτελούν δυνατό αντικείμενο παραοικονομίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν γίνεται διάκριση μεταξύ οικονομικά αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Πολλές οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες στις αναπτυσσόμενες χώρες πραγματοποιούνται στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας, στις ανεπτυγμένες ρυθμίζονται από το μηχανισμό.

Η παραοικονομία περιλαμβάνει την αδήλωτη νόμιμη παραγωγή, το αποκρυπτόμενο εισόδημα στο είδος και την παράνομη παραγωγή :

α) Η αδήλωτη νόμιμη παραγωγή, η οποία αποτελεί και το σημαντικότερο συστατικό στοιχείο της παραοικονομίας, αναφέρεται στην παραγωγή αγαθών η οποία είναι μεν νόμιμη καθ' εαυτή αποκρύπτεται όμως από τις δημόσιες αρχές προκειμένου κυρίως να αποφευχθεί η καταβολή φόρων ή εισφορών.

β) Το αποκρυπτόμενο εισόδημα σε είδος, καλύπτει τις τακτικές και περιορισμένες κλίμακας κλοπές εκ μέρους των εργαζομένων από τους χώρους εργασίας τους, αγαθών προορισμένων από τις επιχειρήσεις για ενδιάμεση κατανάλωση καθώς και τη χρησιμοποίηση εξοπλισμού ή υπηρεσιών των επιχειρήσεων για ιδιωτικούς σκοπούς χωρίς την έγκρισή τους, όπως είναι για παράδειγμα η χρησιμοποίηση των αυτοκινήτων, των τηλεφωνικών συσκευών ή των φωτοτυπικών μηχανημάτων των επιχειρήσεων για ιδιωτική χρήση.

γ) Η παράνομη παραγωγή, αναφέρεται σε παράνομες καθ' εαυτές δραστηριότητες, οι οποίες δημιουργούν προστιθέμενη αξία και οι οποίες διεξάγονται μεταξύ συμφωνούντων μέτρων, δηλαδή χωρίς εξαναγκασμό. Τέτοιες δραστηριότητες είναι η παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, το λαθρεμπόριο, ορισμένα τυχερά παιχνίδια, η τοκογλυφία, καθώς και σε ορισμένες χώρες η παραγωγή οινοπνεύματος, η πορνεία, η πορνογραφία κ.λ.π. Σημειώνεται ότι με την εξαίρεση κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Ιταλίας, η παραγωγή παράνομων αγαθών και υπηρεσιών δεν περιλαμβάνεται κατά κανόνα στους εθνικούς λογαριασμούς, τόσο εξαιτίας της ανεπάρκειας των σχετικών στοιχείων όσο και εξαιτίας της έλλειψης μιας γενικότερης συμφωνίας ως προς το κατά πόσο και ποιές παράνομες δραστηριότητες πρέπει να περιλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς. Πάντως, δεδομένου ότι η νομιμότητα καθ'εαυτή δεν αποτελεί κριτήριο ένταξης στους εθνικούς λογαριασμούς, θα πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να περιλαμβάνονται σε αυτούς όλες οι παράνομες δραστηριότητες, οι οποίες ρυθμίζονται από τον μηχανισμό της αγοράς.

1.3. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ

Όπως προαναφέρθηκε, η αδήλωτη νόμιμη παραγωγή (φοροδιαφυγή) είναι σημαντικό στοιχείο της παραοικονομίας, αλλά όχι η ίδια η παραοικονομία. Επειδή πολλές φορές, εσφαλμένα, οι δύο έννοιες ταυτίζονται, παρακάτω θα προσπαθήσουμε να τις διαχωρίσουμε.

Όπως και στην περίπτωση του φαινομένου της παραοικονομίας, ο ορισμός της φοροδιαφυγής δεν είναι καθόλου εύκολος. Ο μεγάλος αριθμός φόρων και οι ιδιαιτερότητες του κάθε φόρου σε σχέση με τις δυνατότητες και τους τρόπους φοροδιαφυγής καθώς και η επαγγελματική ιδιότητα και οι συνθήκες του κάθε φορολογούμενου προσφέρουν, διαφορετικές ευκαιρίες φοροδιαφυγής και καθιστούν προβληματική τη διατύπωση ορισμένου ορισμού. Εάν προστεθούν και οι δυσκολίες ουσιαστικής διάκρισης μεταξύ φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής, τότε γίνεται αντιληπτή η έκταση και το μέγεθος των δυσκολιών που υπάρχουν στη διατύπωση ενός ορισμού. Στον ορισμό που ακολουθεί γίνεται προσπάθεια να αντιμετωπιστούν ότο το δυνατόν καλύτερα τα παραπάνω προβλήματα.

Έτσι ορίζεται η φοροδιαφυγή ως εξής :

1. Το τμήμα εκείνο του εισοδήματος (στο οποίο αντιστοιχεί ένα ποσό φόρου), το οποίο θα έπρεπε, με βάση την ισχύουσα νομοθεσία, να δηλώνεται εθελοντικά στις αρμόδες φορολογικές αρχές και για οποιοδήποτε λόγο δεν δηλώνεται και δεν φορολογείται.
2. Το τμήμα εκείνο των έμμεσων φόρων και λοιπών άμεσων φόρων, το οποίο με βάση την ισχύουσα φορολογική νομοθεσία, θα έπρεπε να εισπράττει και να αποδίδεται εθελοντικά στο κράτος και για οποιοδήποτε λόγο δεν φθάνει ποτέ στο δημόσιο ταμείο.
3. Οι τόκοι ή η τιμαριθμική προσαρμογή που αντιστοιχούν στο τμήμα εκείνο των φόρων που καταβάλλονται με καθυστέρηση (πέραν του οικείου οικονομικού έτους) και συνήθως μετά από κάποια ρύθμιση, και,
4. Το ποσό των φόρων που δεν εισπράχθηκε λόγω της ύπαρξης φορολογικών απαλλαγών και κινήτρων, χωρίς όμως να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για το οποίο χορηγείται η απαλλαγή.

1.4. ΣΧΕΣΗ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Με βάση τους παραπάνω ορισμούς φοροδιαφυγής και παραοικονομίας, οριοθετείται εδώ η σχέση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας. Για το σκοπό αυτό είναι χρήσιμο να διακριθούν δύο μεγάλες κατηγορίες φοροδιαφυγής :

- α) Φοροδιαφυγή που σχετίζεται με την τρέχουσα δραστηριότητα, και
- β) Φοροδιαφυγή που δεν έχει καμία σχέση με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, την παραγωγή εγχώριου προϊόντος και τη δημιουργία αντίστοιχων εισοδημάτων συντελεστών παραγωγής.

Στην τελευταία κατηγορία, η φοροδιαφυγή στις μεταβιβαστικές πληρωμές είναι το πλέον γνωστό παράδειγμα. (Οι μεταβιβαστικές πληρωμές, όπως είναι οι τόλοι του δημοσίου χρήματος, οι συντάξεις και οι δωρεές υπόκεινται σε φορολογία και επομένως μπορεί να είναι αντικείμενο φοροδιαφυγής. Οι πληρωμές αυτές, για τις οποίες δεν παρέχονται σε αντάλλαγμα αγαθά ή υπηρεσίες, δεν συντελούν στην αύξηση του συνολικού εισοδήματος ή του συνολικού προϊόντος, δεδομένου ότι δεν αυξάνουν τη συνολική αγοραστική δύναμη της οικονομίας, αλλά απλώς την ανακατανέμουν. Κατά συνέπεια, δεν αποτελούν τμήμα του Α.Ε.Π.).

Σχηματικά η διάκριση αυτή έχει ως εξής :

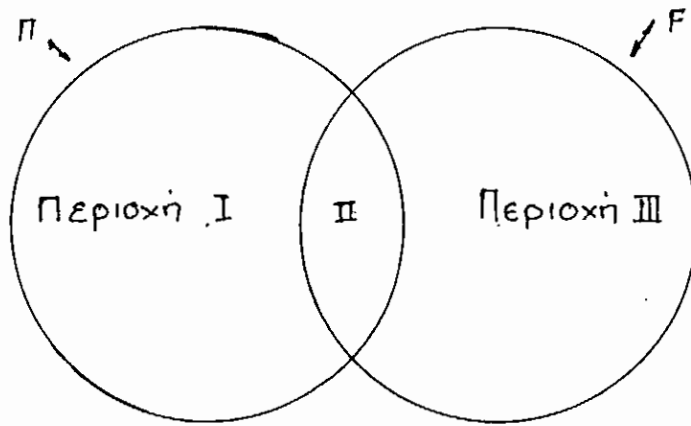
Σύνολο φοροδιαφυγής F

Φοροδιαφυγή που συνδέεται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα
(Υποσύνολο Φ)

Φοροδιαφυγή που δεν έχει σχέση με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα
(Υποσύνολο Φ^1)

Σχήμα 2

Οι μεγαλύτερες και περισσότερο πολύπλοκες διαφορές μεταξύ στις δύο έννοιες εμφανίζονται στην περίπτωση των φόρων που συνδέονται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα. Γενικά, αν απεικονίσουμε το σύνολο όλης της φοροδιαφυγής με F_1 το οποίο ισούται με την ένωση των υποσυνόλων Φ και Φ^1 και το σύνολο της παραοικονομίας με Π_1 τότε έχουμε την εξής σχέση :

Σχήμα 3

Είναι φανερό ότι η τομή του συνόλου Φ με το σύνολο Π είναι διάφορο του κενού, αλλά αντιπροσωπεύει την περίπτωση των εισοδημάτων (έμμεσων φόρων) τα οποία αποκτώνται (εισπράττονται) στην παραοικονομία και ταυτόχρονα φοροδιαφεύγουν. Το υπόλοιπο του συνόλου Π αντιστοιχεί σε παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή. Τέλος, το υπόλοιπο του συνόλου Φ αντιστοιχεί σε φοροδιαφυγή από τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, αλλά χωρίς παραοικονομία.

Η περιοχή I αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου κάποιες οικονομικές δραστηριότητες, για οποιοδήποτε λόγο, δεν καταγράφονται στους εθνικούς λογαριασμούς (ενώ θα έπρεπε), ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών, όπως είναι στη χώρα μας τα γυμναστήρια και τα καταστήματα ενοικίασης βιντεοταινιών, αλλά τα αντίστοιχα εισοδήματα και οι έμμεσοι φόροι δηλώνονται (αποδίδονται) στην εφορία. Στο μέτρο, λοιπόν, που δεν φοροδιαφεύγουν αυτές οι επιχειρήσεις, έχουμε παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή. Στην περιοχή II έχουμε τα εισοδήματα και τους έμμεσους φόρους, που απαιτούνται (εισπράττονται) στην παραοικονομία και δεν δηλώνονται (αποδίδονται) στις φορολογικές αρχές. Αυτή είναι και η μοναδική περιοχή που η φοροδιαφυγή ταυτίζεται με την παραοικονομία. Στην περιοχή III έχουμε φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία. Περιπτώσεις, δηλαδή, όπου η προστιθέμενη αξία καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, αλλά τα αντίστοιχα εισοδήματα και οι έμμεσοι φόροι δεν δηλώνονται (αποδίδονται) στις φορολογικές αρχές. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις εδώ είναι η αγροτική παραγωγή και η οικοδομική δραστηριότητα, στις οποίες η προστιθέμενη αξία καταγράφεται ικανοποιητικά, στους εθνικούς λογαριασμούς, αλλά μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό των αντιστοιχών εισοδημάτων δηλώνεται στις φορολογικές αρχές. Τέλος, η

περιοχή IV αντιπροσωπεύει φοροδιαφυγή μη συνδεδεμένη με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα.

Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η τομή των συνόλων Π και Φ διαφέρει από χώρα σε χώρα και είναι μικρή ή μεγάλη ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο, το φορολογικό σύστημα, το βαθμό και τον τρόπο παρέμβασης των αρχών στην οικονομική δραστηριότητα, στην τεχνολογία, τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, τον τρόπο κατάρτισης των εθνικών λογαριασμών κ.λ.π. Δεν υπάρχει, δηλαδή, κανένας λόγος να υποθέσουμε ότι τα σύνολα Π και Φ είναι ίδια για όλες τις χώρες και όλες τις χρονικές περιόδους. Αντίθετα, αυτό θα έπρεπε να αποτελέσει θέμα εμπειρικής διερεύνησης. Φυσικά το Φ δεν είναι ποτέ δυνατό να ισούται με το Π. Οι παράγοντες που προσδιορίζουν το μέγεθος του Φ είναι η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος (το είδος, δηλαδή, των φόρων που χρησιμοποιούνται), ή άρτια λειτουργία των φορολογικών αρχών και το μέγεθος των μεταβιβαστικών πληρωμών που έχουν αντικειμενική δυνατότητα φοροδιαφυγής.

Από την παραπάνω σύντομη ανάλυση είναι φανερό ότι ακόμη και στην περίπτωση των φόρων που συνδέονται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή δεν ταυτίζονται και ότι είναι δυνατό να υπάρχει φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία (περιοχή III), η οποία στη χώρα μας ενδέχεται να είναι μεγαλύτερη από όσο στην περιοχή II (όπου η φοροδιαφυγή ταυτίζεται με την παραοικονομία).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Όπως έχουμε τονίσει, η παραοικονομία αποτελεί τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας που ρυθμίζεται απ' τον μηχανισμό της αγοράς. Επομένως οι οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν σημαντικά το μέγεθός της και τις μεταβολές του. Κατά γενικότερη συμφωνία οι σημαντικότερες κατηγορίες προσδιοριστικών παραγόντων του μεγέθους της παραοικονομίας και των μεταβολών του είναι οι φόροι και οι θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι. Κάθε μια απ' τις κατηγορίες αυτές είναι αυτόνομα ικανή για την δημιουργία παραοικονομίας. Εξάλλου, οι αποφάσεις των ατόμων για φοροδιαφυγή θεωρείται κατά κανόνα ότι λαμβάνονται ορθολογικά, με βάση το κριτήριο της μεγιστοποίησης του οφέλους ή κέρδους τους. Τα άτομα δηλαδή, σταθμίζουν τα πιθανά οφέλη της επιλογής τους, δηλαδή αποφυγή φόρου που έπρεπε να καταβάλουν, με το πιθανό κόστος της, δηλαδή τον κίνδυνο να συλληφθούν και την ενδεχόμενη τιμωρία τους και μόνο όταν το πιθανό όφελος είναι θετικό λαμβάνουν την απόφαση φοροδιαφυγής. Μια άλλη σημαντική κατηγορία προσδιοριστικών παραγόντων της παραοικονομίας μπορούν να θεωρηθούν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας και το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.

Οι σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας είναι βέβαια κατ'εξοχήν, όχι όμως αποκλειστικά οικονομικοί, κοινωνικοί παράγοντες ασκούν σημαντικές επιδράσεις στο βαθμό ευκολίας ή ψυχολογικής ετοιμότητας ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων στα πλαίσια της παραοικονομίας. Ο σημαντικότερος απ' αυτούς είναι ο βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας εκ μέρους των ατόμων, ο οποίος και καθορίζει το επίπεδο φορολογικής ηθικής.

Ορισμένες φορές υποστηρίζεται ότι προσδιοριστικός παράγοντας της παραοικονομίας είναι το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. η θέση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι, όταν το πραγματικό διαθέσιμο κατά κεφαλή εισόδημα είναι χαμηλό, τα άτομα έχουν ισχυρότερα κίνητρα αναζήτησης τρόπων απόκτησης πρόσθετου εισοδήματος. Ως σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες, θεωρούνται η προσπάθεια ελέγχου των συνδικάτων και η χρησιμοποίηση εργασίας απ' την δευτερεύουσα αγορά εργασίας, προκειμένου να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα των

προϊόντων τους έναντι των αντίστοιχων προϊόντων των αναπτυσσόμενων χωρών, μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής. Ο δεύτερος αυτός παράγοντας έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί αναγνωρίζεται πλέον ότι η παραοικονομία δεν εξαρτάται αποκλειστικά από εγχώριους παράγοντες, αλλά ότι διεθνείς παράγοντες επηρεάζουν την έκτασή της.

Στην συνέχεια παραθέτουμε ένα σύνολο κινήτρων τα οποία εξωθούν στην παραοικονομία. Πρόκειται για μια σειρά προσδιοριστικών παραγόντων της παραοικονομίας καθότι όπως προαναφέραμε μόνο το φορολογικό βάρος από μόνο του δεν παρακινεί τα άτομα και τις επιχειρήσεις να αναπτύξουν δραστηριότητες στην παραοικονομία. Έτσι έχουμε :

2.1.1. Φορολογική Επιβάρυνση (Βάρη της επίσημης οικονομίας).

Τα βάρη της επίσημης οικονομίας που απαρτίζονται απ' τους φόρους και τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης ακολουθώντας μια αυξητική τάση καθιστούν περισσότερο ελκυστικές τις παραοικονομικές δραστηριότητες. Ένας άλλος λόγος που εξηγεί γιατί τα άτομα στρέφονται στην παραοικονομία είναι ο αυξανόμενος αριθμός των κρατικών ρυθμίσεων που παρατηρούνται στην επίσημη οικονομία. Είναι προφανές λοιπόν ότι το δημοσιονομικό αυτό βάρος αποτελεί έναν απ' τους βασικούς παράγοντες της παραοικονομίας.

2.1.2. Ροπή για φοροδιαφυγή (Φορολογικό ήθος και κρατικοί έλεγχοι).

Η φοροδιαφυγή αποτελεί ανοικτή καταστρατήγηση του γράμματος και του πνεύματος της φορολογικής νομοθεσίας. Η έκταση της φοροδιαφυγής εξαρτάται απ' την ροπή των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή και την ικανότητα της φορολογούσας αρχής να περιορίζει την ροπή αυτή. Η ροπή των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή προσδιορίζεται απ' το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης, το επίπεδο της φορολογικής ηθικής, τον κίνδυνο εντοπισμού και καταδίκης και την αυστηρότητα της ενδεχόμενης ποινής. Γενικά, η ροπή, για φοροδιαφυγή περιορίζεται όσο μειώνεται το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης, όσο αυξάνεται ο κίνδυνος εντοπισμού και καταδίκης και όσο αυστηρότερη είναι η ενδεχόμενη ποινή. Η ικανότητα της φορολογούσας αρχής να περιορίζει τη ροπή για φοροδιαφυγή εξαρτάται κυρίως απ' τον βαθμό οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών του κράτους, απ' το ισχύον σύστημα βεβαίωσης και είσπραξης των φόρων, απ' το βαθμό

λογιστικής οργάνωσης των επιχειρήσεων, καθώς και απ' την διάρθρωση του ισχύοντος φορολογικού συστήματος.

2.1.3. Θεσμικοί περιορισμοί και Έλεγχοι

Μία σημαντική κατηγορία παραγόντων που είναι από μόνοι τους ικανοί για την δημιουργία παραοικονομίας είναι διάφοροι θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι. Δηλαδή ακόμα και αν δεν υπάρχουν οι φόροι θα υπήρχε παραοικονομία εξαιτίας διαφόρων θεσμικών περιορισμών που επιβάλλονται στις οικονομικές δραστηριότητες. Οι περιορισμοί αυτοί επιβάλλονται είτε γιατί ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες είναι εγκληματικές ή παράνομες από μόνες τους είτε για την προαγωγή ορισμένων κοινωνικοοικονομικών σκοπών όπως είναι η προστασία της εργασίας και της κατανάλωσης. Στις εγκληματικές ή παράνομες δραστηριότητες περιλαμβάνονται η παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, η παράνομη χαρτοπαιξία, η τοκογλυφία, το λαθρεμπόριο, το οργανωμένο έγκλημα και γενικά η παράνομη παραγωγή.

Απ' την άλλη μεριά, οι θεσμικοί περιορισμοί που επιβάλλονται σε οικονομικές δραστηριότητες που κινούνται μέσα στα νόμιμα πλαίσια έχουν την μορφή της θέσπισης κατώτατων ορίων μισθών, της καθιέρωσης άδειας εργασίας για τους αλλοδαπούς, της εξειδίκευσης ορισμένων συνθηκών ασφαλείας υγιεινής και περιβάλλοντος που πρέπει να ικανοποιούνται κατά την άσκηση παραγωγικών δραστηριοτήτων.

2.1.4. Επικρατούσες συνθήκες στην αγορά εργασίας.

Οι θεσμικοί περιορισμοί στην αγορά εργασίας κατά κανόνα αυξάνουν το πραγματικό κόστος εργασίας, παρέχοντας κίνητρο, ιδιαίτερα στις οριακά κερδοφόρες επιχειρήσεις, να τους παραβούν απορροφώντας εργασία απ' την δευτερεύουσα αγορά εργασίας, δηλαδή εκείνη που λειτουργεί με κατώτερους απ' τους επίσημους αποδεκτούς όρους (ανεπίδηκτοι, συνταξιούχοι, επιχορηγούμενοι με επιδόματα ανεργίας, παράνομοι μετανάστες απ' το εξωτερικό κ.α.). Εξάλλου, η μείωση του αποτελεσματικού χρόνου εβδομαδιαίας εργασίας αυξάνει το διαθέσιμο χρόνο για ανάπαυση και απασχόληση στην παραοικονομία. Τέλος, υποστηρίζεται συχνά ότι σε οικονομίες με δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας, όπως είναι οι αναπτυσσόμενες χώρες και με ρυθμίσεις της οικονομικής δραστηριότητας οι οποίες επιβαρύνουν σημαντικά το κόστος εργασίας, όσο υψηλότερο είναι το επίσημο ποσοστό ανεργίας τόσο μεγαλύτερη είναι και η παραοικονομία δεδομένου ότι οι περίοδοι

οικονομικής ύφεσης είναι ιδιαίτερα πρόσφορες για την καταστρατήγηση των κρατικών περιορισμών και ρυθμίσεων της οικονομικής δραστηριότητας.

2.1.5. Το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.

Οι εισφορές για την χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίες καταβάλλονται απ' τους εργαζόμενους και κατά το υπόλοιπο απ' τους εργοδότες, λειτουργούν προς την ίδια κατεύθυνση με την φορολογία από πλευράς επιπτώσεων στην παραοικονομία. Δηλαδή παράλληλα με την αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης που παρατηρείται σε πολλές χώρες, αυξάνονται αντίστοιχα και οι κοινωνικές παροχές προς τους εργαζομένους, το ύψος των οποίων συχνά σχετίζεται αρνητικά με το μέγεθος του εισοδήματος.

Ύστερα απ' τα παραπάνω καταλαβαίνουμε πως το εκάστοτε εργατικό δυναμικό μιας χώρας με τα παραπάνω χαρακτηριστικά δελεάζεται και παρακινείται να δηλώσει χαμηλότερο το πραγματικό του εισόδημα προκειμένου να απολαμβάνει ορισμένες κοινωνικές παροχές.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να δοθεί στα υψηλά επιδόματα ανεργίας, τα οποία παρακινούν πολλά μέλη του εργατικού δυναμικού να παραμένουν «τεχνικά άνεργοι», δηλαδή για την επίσημη οικονομία να θεωρούνται άνεργοι και να απασχολούνται στην παραοικονομία. Γενικά, λοιπόν, η ισχύουσα πολιτική κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της παραοικονομίας.

2.1.6. Ρόλος του Κράτους.

Δεχόμενοι ότι η παραοικονομία συνδέεται με την παράβαση κανόνων του κράτους, είτε αυτοί αναφέρονται, στην υποχρέωση δήλωσης του εισοδήματος στις αρμόδιες φορολογικές υπηρεσίες, είτε στην υποχρέωση συμμόρφωσης προς τους ισχύοντες θεσμικούς περιορισμούς, θεωρητικά θα πρέπει να καταβάλλονται απ' τους εκάστοτε φορείς της κρατικής πολιτικής, προσπάθειες καταστολής της. Εν τούτοις, στην πράξη, συχνά η παραοικονομία γίνεται ανεκτή, μερικές φορές ενισχύεται άμεσα απ' το Κράτος. Αυτό συμβαίνει, είτε γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα ορισμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων που είναι σε θέση να επηρεάσουν τις αποφάσεις των φορέων της κρατικής πολιτικής, είτε γιατί θεωρείται ότι συμβάλει, τουλάχιστον βραχυχρόνια, στην προαγωγή ορισμένων βασικών σκοπών της οικονομικής πολιτικής, όπως είναι η αύξηση της απασχόλησης, η οικονομική μεγέθυνση και η

βελτίωση της θέσης του ισοζυγίου πληρωμών. Ενδείξεις του ρόλου αυτού του κράτους αποτελούν για παράδειγμα η χαλάρωση του ελέγχου της τήρησης των όρων εργασίας αναφορικά με το ύψος των μισθών και το χρόνο εβδομαδιαίας απασχόλησης και η πολιτική μετανάστευσης η οποία, ενώ θεωρητικά απαγορεύει την είσοδο και εργασία στη χώρα χωρίς άδεια εργασίας, de facto την επιτρέπει σιωπηρά και μάλιστα σε μαζική κλίμακα προκειμένου να αυξηθεί το μέγεθος της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας, στο μέτρο που θεωρείται ότι αυτά συμβάλλουν στην εξυπηρέτηση των επιδιώξεων των φορέων της κρατικής πολιτικής.

2.1.7. Βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας.

Ο βαθμός ευκολίας ή ψυχολογικής ετοιμότητας, με την οποία ένα άτομο αναπτύσσει οικονομική δραστηριότητα στα πλαίσια της παραοικονομίας, παραβαίνοντας τους ισχύοντες θεσμικούς περιορισμούς, προσδιορίζεται απ' την στάση του απέναντι στο κράτος και τους φορείς της Κρατικής εξουσίας. Αυτή η ψυχολογική στάση χαρακτηρίζεται ως επίπεδο φορολογικής ηθικής ή επίπεδο φορολογικής συνείδησης. Αν ένα άτομο θεωρεί το κράτος ως καταπιεστική δύναμη που προσπαθεί να του αφαιρέσει ότι κερδίζει το άτομο αυτό είναι προθυμότερο να στραφεί προς την παραοικονομία, παρά αν πιστεύει ότι το κράτος αποσκοπεί στην προαγωγή της ευημερίας του.

2.2. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΔΗΛΩΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η αδήλωτη απασχόληση αποτελεί μεγάλο κομμάτι της παραοικονομίας. Ανάλογοι είναι και οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτής. Πιο συγκεκριμένα οι προσδιοριστικοί παράγοντες (συνοπτικά) θα μπορούσαν να αναλυθούν ως εξής :

1. Το μέγεθος και η διάρθρωση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού.
2. Επίπεδο της ανεργίας και της υποαπασχόλησης.
3. Φορολογικό βάρος.
4. Κόστος εργασίας.
5. Κρατικές ρυθμίσεις που αφορούν την εργασία.
6. Το πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων.
7. Συνθήκες και δομή της αγοράς προϊόντων.
8. Γενικότερος ρόλος του κράτους.
9. Βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας.
10. Χαρακτήρας της οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Β. ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.

3.1.1. Φόροι

Το υψηλό φορολογικό βάρος αναφέρεται ως το πρώτο αίτιο της προσφυγής της απασχόλησης στην παραοικονομική δραστηριότητα. Αναφερόμαστε για όλα τα είδη φόρων αλλά ειδικά μπορούμε να το υπογραμμίσουμε ως συνέπεια του φόρου επί του εισοδήματος. Σύμφωνα μ' αυτό το αίτιο το μέγεθος της παραοικονομίας θα έπρεπε να είναι μεγάλο στις οικονομίες που το φορολογικό βάρος είναι υψηλό και μικρό σε οικονομίες με χαμηλό φορολογικό βάρος.

Στην συνέχεια παραθέτουμε έναν πίνακα με συγκριτικά στοιχεία όσον αφορά την φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων ως ποσοστό στο Α.Ε.Π., σε διάφορες χώρες την περίοδο 1965-1983.

Η φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων
ως ποσοστό στο Α.Ε.Π.

	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Αυστραλία	8	9	13	13	13	12	13	13	14	14	13
Αυστρία	7	7	8	8	9	10	9	10	10	10	9
Βέλγιο	6	9	13	13	14	15	16	15	16	17	16
Καναδάς	6	10	11	11	10	10	10	11	12	12	12
Δανία	12	20	23	22	22	22	23	24	24	24	24
Φινλανδία	11	13	17	19	18	16	15	15	16	16	16
Γαλλία	4	4	5	5	5	5	5	5	6	6	6
Γερμανία	8	9	11	11	12	11	11	11	11	11	11
Ελλάδα	2	2	2	2	3	3	3	4	4	5	4
Ιρλανδία	4	6	8	9	9	9	9	11	11	11	12
Ιταλία	3	3	4	5	6	7	7	8	9	10	11
Ιαπωνία	4	4	5	5	5	5	6	6	7	7	7
Λουξεμβούργο	8	7	10	9	10	11	10	10	9	10	12
Κάτω Χώρες	9	10	12	12	12	12	12	12	11	11	10
Ν. Ζηλανδία	10	11	16	16	19	18	18	19	20	20	19
Νορβηγία	13	14	14	15	14	15	14	13	13	12	12
Πορτογαλία (*)	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
Ισπανία	2	2	3	3	3	4	4	5	5	5	6
Σουηδία	17	20	20	21	21	22	21	20	20	20	20
Ελβετία	6	8	11	12	12	11	11	11	11	11	11
Τουρκία	4	5	7	7	8	9	9	9	10	9	8
Εν. Βασίλειο	9	12	14	13	12	11	10	11	11	11	10
Η.Π.Α.	8	10	10	10	10	10	11	11	12	12	11
Μέσος όρος μη σταθμισμένος	7	9	11	11	11	11	11	12	12	12	12

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στον παραπάνω πίνακα, η Ελλάδα εμφανίζεται με το χαμηλότερο ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης μέσα στο ΑΕΠ της. Αλλά και άλλες μεσογειακές χώρες για τις οποίες υπάρχουν ενδείξεις υψηλής παραοικονομίας εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης μέσα στο ΑΕΠ τους. Χωρίς να είναι δυνατό να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα μπορούμε να υιοθετήσουμε το γενικό συμπέρασμα του Michael Carter ο οποίος μας λέει ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει απόδειξη που να υποστηρίζει αυτή την πρόταση ότι δηλαδή η παραοικονομία είναι το άμεσο αποτέλεσμα ολοένα υψηλότερων φόρων.

Αν όμως η Ελλάδα εμφανίζεται με την χαμηλότερη φορολογική επιβάρυνση ως ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ της, εμφανίζει εξαιρετικά υψηλή φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών της. Έτσι, οι μισθωτοί το 1973 αντιπροσώπευαν το 33,7% του συνολικού αριθμού των φορολογουμένων και συμμετείχαν κατά 23,5% στο σύνολο του φόρου. Εν τούτοις το 1985 οι μισθωτοί αντιπροσώπευαν τα 44,9% του συνολικού αριθμού των φορολογουμένων Ελλήνων και συμμετέχουν κατά 51% στο σύνολο του φόρου!

Από την άλλη μεριά οι αυτοαπασχολούμενοι αντιπροσώπευαν το 1973 το 33,7% του συνολικού αριθμού των φορολογουμένων και ανέβαλαν κατά 63,8% στο σύνολο του φόρου, ενώ το 1983 αντιπροσώπευαν το 38,7% του συνολικού αριθμού των φορολογουμένων και συνέβαλαν στο σύνολο του φόρου μόνο κατά 30%.

Εδώ μπορούμε να προσθέσουμε ότι το μέσο κατά κεφαλή εισόδημα των μισθωτών αντιπροσωπεύει το 80% περίπου των μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος των αυτοαπασχολούμενων. Εξάλλου, μισθωτοί και συνταξιούχοι, το 1984, συμμετέχουν κατά 57% στο συνολικό βάρος άμεσων φόρων.

Η άδικη αυτή φορολογική μεταχείριση των μισθωτών προσφέρει ενδεχόμενο τις ακόλουθες ενδείξεις (απ' την πλευρά του προβλήματος της παραοικονομίας) :

- Το κόστος φαίνεται να μην μπορεί να καλύψει τις ολοένα αυξανόμενες δαπάνες του και γι' αυτό φαίνεται να καταφεύγει όλο και περισσότερο στους μισθωτούς. Στον παρακάτω πίνακα φαίνεται ότι ναι μεν η Ελλάδα δεν ανήκει στην κατηγορία των χωρών με υψηλό ποσοστό φορολογικών εσόδων μέσα στο ΑΕΠ αλλά οπωσδήποτε αυτό εμφανίζει σημαντική διαχρονική αύξηση.

Δημοσιονομικές εισπράξεις ως % του ΑΕΠ

	1965	1975	1985(')
Γερμανία	32	36	38
Αυστραλία	24	29	31
Αυστρία	35	39	42
Βέλγιο	31	41	47
Καναδάς	26	33	34
Δανία	30	41	49
Ισπανία	15	20	28
Η.Π.Α.	26	30	29
Φινλανδία	30	35	37
Γαλλία	35	57	46
Ελλάδα	21	25	29
Ιρλανδία	26	32	38
Ιταλία	27	29	41
Ιαπωνία	18	21	27
Λουξεμβούργο	30	38	41
Νορβηγία	33	45	48
Ν. Ζηλανδία	25	30	31
Κάτω Χώρες	34	44	45
Πορτογαλία	18	25	31
Εν. Βασίλειο	31	36	39
Σουηδία	36	44	51
Ελβετία	21	30	32
Τουρκία	15	21	16
Μέσος όρος μη σταθμισμένος	27	33	37

- Η υπερβολική φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών και η ταυτόχρονη συνεχής διαχρονική φορολογική επιβάρυνση των αυτοαπασχολούμενων αποτελεί σαφέστατη ένδειξη φοροδιαφυγής απ' την πλευρά των τελευταίων (χωρίς βέβαια να αποκλεισθούν και οι παραοικονομούντες μισθωτοί).

Στο σημείο αυτό μπορούμε να τονίσουμε πως χωρίς το κύριο πρόβλημα αυτής της μελέτης να είναι ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα φαίνεται να διαθέτει ιδιαίτερες ιδιότητες δυνατότητας δημιουργίας συνεπειών στις ημι-βιομηχανικές οικονομίες, στις οποίες ανήκει και η ελληνική οικονομία. Ακριβώς, στο πλαίσιο αυτών των οικονομιών, μια αύξηση των εισοδημάτων των μισθωτών αναμένεται ότι θα θέσει σε κίνηση τους μηχανισμούς της αρχής του πολλαπλασιαστή μέσω της αύξησης της ζήτησης για κατανάλωση. Ωστόσο, στην Ελλάδα ουδέποτε ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος, αν και εξαιρετικά ιδιόρρυθμος, εξαιτίας των ιδιομορφιών της οικονομίας, και οι πιθανές μεταβολές του, λήφθηκαν υπόψη ως βάση της οικονομικής πολιτικής.

Ως συμπέρασμα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η υψηλή φορολογική επιβάρυνση που προβάλλει ως κύριο αίτιο της παραοικονομίας μπορεί να επικληθεί για την περίπτωση των μισθωτών

και συνταξιούχων και όχι των αυτοαπασχολούμενων πάντα όσον αφορά τον Ελλαδικό χώρο.

3.1.2. Κρατικοί Περιορισμοί και Παρεμβάσεις.

Μετά την υψηλή φορολογική επιβάρυνση ως 2ο ισχυρό κίνητρο ώθησης προς την παραοικονομική δραστηριότητα προβάλουν οι κρατικοί περιορισμοί και παρεμβάσεις που καταλήγουν στην αύξηση του βαθμού ανελαστικότητας της αγοράς εργασίας, όπως αναμένεται σε άλλα :

- α) Η μείωση των ωρών εργασίας και η επιβολή σημαντικών περιορισμών για την χρησιμοποίηση υπερωριακής εργασίας.
- β) Η επιβολή περιορισμών στην ελευθερία δράσης των εργοδοτών, αναφορικά με τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους.
- γ) Το υπερβολικό κοινωνικό κόστος εργασίας.
- δ) Τα εξαιρετικά γενναιόδωρα επιδόματα ανεργίας.
- ε) Η εξίσωση της αμοιβής ανδρών και γυναικών.
- στ) Ο μεγάλος αριθμός ατόμων, που δικαιούνται επιδόματος ασθενείας, γήρατος, ανικανότητας.

Όμως, όπως τονίστηκε και στην περίπτωση της φορολογικής επιβάρυνσης, έτσι και εδώ μπορούμε να πούμε πως πρόκειται για διαπιστώσεις που δεν αποδεικνύονται απ' την πραγματικότητα. Παρόλο ότι πιθανότητα, το κύριο κίνητρο της προσφυγής στην παραοικονομία είναι οικονομικό, δεν αρκεί η ύπαρξη κινήτρων (υψηλή φορολογική επιβάρυνση, περιορισμοί, κ.λ.π.) αν παράλληλα η συγκεκριμένη οικονομία δεν εξασφαλίζει και τις απαραίτητες ευκαιρίες.

Παρόλο ότι η αύξηση των αποδοχών των εργαζομένων στην Ελλάδα ήταν ταχεία μετά το 1975, το επίπεδό τους υπολείπεται κατά πολύ σε σύγκριση με αυτό των ανεπτυγμένων χωρών. Εκτός αυτού η αύξηση των αποδοχών των εργαζομένων σε πραγματικούς όρους είναι πολύ χαμηλότερη απ'ότι σε νομισματικούς, εξαιτίας του υψηλού ρυθμού του πληθωρισμού που επικράτησε στην χώρα μας. Για παράδειγμα, το 1990-91, οι απώλειες σε πραγματικούς μισθούς των εργαζομένων υπολογίζονται της τάξης των 8-9%. Ακόμη ο συντελεστής «εργασίας» στην Ελλάδα εμφανίζει μία τάση αύξησης του κόστους του, ότι υπάρχει, δηλαδή μια ανακατανομή του εισοδήματος προς όφελός του, και ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις περιορίζουν τον βαθμό ελαστικότητας της αγοράς εργασίας. Σε σχέση λοιπόν με ότι ίσχυε πριν απ' το 1975, οι εργοδότες θα είχαν συμφέρον να καταφύγουν στην ανεπίσημη εργασία γιατί έτσι θα περιορίζαν την δαπάνη παραγωγής τους. Το κίνητρο όμως

αυτό στην περίπτωση της Ελλάδας δεν φαίνεται να είναι τόσο ισχυρό ή ισχυρότερο από άλλες χώρες, όπου οι αντίστοιχοι περιορισμοί και παρεμβάσεις είναι σημαντικότεροι ώστε να μπορεί να δικαιολογήσει μεγαλύτερο μέγεθος παραοικονομίας απ' ότι αυτές.

Εκτός αυτού, έρευνες έχουν δείξει να διαψεύδουν το παραπάνω συμπέρασμα και συνηγορούν υπέρ της επιδείνωσης του τρόπου κατανομής, σε βάρος του συντελεστή «εργασία».

Έρευνες που έχουν γίνει και κατατάσσουν 17 χώρες μέλη του ΟΟΣΑ με βάση τα παραπάνω δύο κίνητρα, δηλ. το ποσοστό φόρων μέσα στο ΑΕΠ και την ένταξη των κρατικών περιορισμών και παρεμβάσεων στην αγορά εργασίας, μας δείχνουν πως χώρες όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Φιλανδία κ.α. θα έπρεπε να έχουν σημαντική παραοικονομία, ενώ αντίθετα χώρες όπως η Ιταλία, Ισπανία, Ιρλανδία κ.α. ασήμαντη, πράγμα όμως που δεν ισχύει και δεν συμβιβάζεται με πολυάριθμες αντίθετες ενδείξεις σύμφωνα με τις οποίες η δεύτερη ομάδα χωρών έχει μεγαλύτερο ποσοστό παραοικονομίας.

Μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι το υψηλότερο φορολογικό βάρος και οι περιορισμοί και παρεμβάσεις του κράτους στην αγορά εργασίας, δεν είναι σε θέση από μόνοι τους, να δημιουργήσουν σημαντική παραοικονομία. Χρειάζεται να υπάρχει και το πρόσφορο, γι' αυτή, κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον.

3.2. Εσωτερικοί Παράγοντες - Διάρθρωση - Ευκαιρίες.

Εδώ θα αναφερθούμε στους επιμέρους παράγοντες όπως αυτοί εμφανίζονται στην ελληνική οικονομία, που στην πλειονότητά τους αποτελούν τμήματα κοινωνικοοικονομικών διαρθρώσεων και είναι ενισχυτικοί της παραοικονομικής δραστηριότητας.

3.2.1. Βιομηχανικοί κλάδοι που προσφέρουν ευκαιρίες παραοικονομικής δραστηριότητας.

Σύμφωνα με διάφορες έρευνες που έχουν γίνει, ο βαθμός ευκαιριών για παραοικονομία εδώ στην Ελλάδα, είναι πολύ υψηλότερος απ' άλλες χώρες. Βέβαια, η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η χώρα μας έχει πολύ υψηλή απασχόληση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής σε σχέση με την συνολική απασχόληση και απ' ότι φαίνεται ο πρωτογενής τομέας, κάτω από ορισμένες συνθήκες, υποθάλλει εύκολα παραοικονομικές δραστηριότητες. Ιδιαίτεροι δε, όταν η έκταση της γεωργικής καλλιέργειας είναι αρκετά μεγάλη ώστε να μην είναι δυνατή η εκμετάλλευσή της από την αγροτική οικογένεια, γεγονός βέβαια που δεν εφαρμόζεται στην χώρα μας.

Εξάλλου η διάρθρωση της ελληνικής απασχόλησης εμφανίζει και σημαντικά υψηλότερο ποσοστό απασχόλησής της στις οικοδομές σε σχέση με άλλες χώρες. Για τον κλάδο αυτό της ελληνικής βιομηχανίας υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ύπαρξης υψηλού μεγέθους παραοικονομίας που ενδεχόμενα εμφανίζεται ως στροφή της οικοδομικής δραστηριότητας προς αυθαίρετη και χωρίς άδεια οικοδόμησης.

3.2.2. Ποσοστό Αυτοαπασχόλησης μέσα στην συνολική αστική απασχόληση.

Οι αυτοαπασχολούμενοι έχουν μεγαλύτερες ευκαιρίες πρόσβασης στην παραοικονομία σε σύγκριση με τους μισθωτούς. Αυτό σημαίνει ότι οικονομίες που έχουν υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, εξασφαλίζουν υψηλότερες δυνατότητες παραοικονομικής δραστηριότητας σε σύγκριση με άλλες χώρες που έχουν χαμηλότερο ποσοστό.

Στην συνέχεια παραθέτουμε έναν πίνακα στον οποίο εμφανίζονται συγκριτικά δεδομένα για τις χώρες - μέλη του ΟΟΣΑ, αναφορικά με το ποσοστό αυτοαπασχόλησης μέσα στην συνολική αστική απασχόληση.

Ποσοστό αυτοαπασχόλησης
στη συνολική αστική απασχόληση

Χώρες	1969	1973	1979	1981	1984
Αυστραλία	9.3	9.5	12.1	12.1	12.4
Αυστρία(α)	13.1	11.7	8.9	8.6	7.9
Βέλγιο	11.9(β)	11.0	11.2	11.5	12.3
Καναδάς	-	5.8(γ)	6.7	8.4	7.4
Δανία	-	9.7(γ)	9.2	8.3	8.4(δ)
Ονδανία	-	-	-	-	6.9
Γαλλία	-	9.7	8.7	8.7	9.1(δ)
Γερμανία	8.3	7.6	7.7	7.6	8.2
Ελλάδα	-	-	-	27.8	27.3
Ισλανδία(α)	10.2	8.3	7.0	7.0	7.3(δ)
Ιρλανδία	9.6(ε)	10.1	10.4	9.6	11.4
Ιταλία	-	17.8	18.7	19.6	20.6(δ)
Ιαπωνία	14.6	14.1	14.0	13.6	13.0
Κάτω Χώρες	-	3.7(γ)	4.1	5.8	4.9(δ)
Νέα Ζηλανδία	7.5(ε)	9.1(ζ)	-	8.4	-
Νορβηγία	7.6(η)	7.6	6.4	6.6	6.3
Πορτογαλία	-	11.5(θ)	12.1	11.6	-
Ισπανία	16.1(β)	16.3	15.9	16.3	17.9
Σουηδία	5.6(θ)	4.8	4.5	4.6	4.8
Ελβετία	7.6(θ)	-	7.5(ι)	-	-
Τουρκία	25.0(β)	25.0(γ)	20.8(ι)	-	-
Εν. Βασιλεία(α)	6.5	7.3	6.6	7.9	9.8
Η.Π.Α.	7.0	6.7	7.1	7.3	7.6
Μη σταθμισμένος μέσος όρος (κ)	-	9.5	9.4	9.5	9.9
Συντελεστής μεταβολής (κ)	-	40	42	42	44

Όπως διαπιστώνουμε απ' τον παραπάνω πίνακα η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό αυτοαπασχόλησης, μέσα στους αστικούς τομείς, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα - μέλος του ΟΟΣΑ. Σε σχέση με το μέσο όρο, που είναι 9,9% η Ελλάδα εμφανίζει το παραπάνω ποσοστό, περίπου, τρεις φορές υψηλότερο. Με βάση αυτό το κριτήριο η Ελλάδα εμφανίζει τις μεγαλύτερες δυνατές ευκαιρίες πρόσβασης στην παραοικονομία.

Με βάση άλλες μελέτες που έχουν γίνει διαπιστώνουμε πως η Ελλάδα εμφανίζει υπερβολική συγκέντρωση της αστικής αυτοαπασχόλησης σε κλάδους, όπου έχει διαπιστωθεί υψηλός βαθμός παραοικονομίας : στο εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία.

3.2.3. Καταναλωτική δαπάνη, που υπερβαίνει το, επίσημα, δηλωθέν εισόδημα.

Έρευνες που έγιναν σε διάφορες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες μας δείχνουν πως σε σχέση με τις δηλώσεις εισοδήματος των τελευταίων οι καταναλωτικές τους δαπάνες ανέρχονται σε υψηλότερα επίπεδα.

Όπως γίνεται κατανοητό οι πρόσθετες αυτές δαπάνες προέρχονται από παραοικονομικές δραστηριότητες ή το δηλωθέν εισόδημα είναι μικρότερο απ' το πραγματικό εισόδημα, πράγμα που συνιστά πάλι μία δραστηριότητα στην παραοικονομία.

3.2.4. Υψηλές εισαγωγές καταναλωτικών βιομηχανικών προϊόντων.

Από έρευνα που έχει πραγματοποιήσει η κ. Δελιβάνη - Νεγρεπόντη, παρατηρείται μεγάλη αύξηση καταναλωτικών αγαθών την περίοδο 1973-1984 όπου από 27,7% άγγιξε το 33,6% μέσα στις συνολικές εισαγωγές. Χαρακτηριστική επίσης ήταν η πτώση του ποσοστού εισαγωγών κεφαλαιουχικών αγαθών, μέσα στο σύνολο των εισαγωγών, που εκφράζει το μαρασμό των επενδύσεων, από 34,2 % αυτό ξεπέρασε το 27% μέσα στο σύνολο των εισαγωγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4**ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ-ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΑΛΛΕΣ
ΧΩΡΕΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ.**4.1. Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.**

Η παραοικονομία στην Ελλάδα αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο φαίνεται ότι αυξάνεται κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Στο αποτέλεσμα αυτό καταλήγουν οι κύριοι Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούχλου (1990), οι οποίοι εκτιμούν τη διαχρονική εξέλιξη της παραοικονομίας στη χώρα μας κατά την περίοδο 1958-1988 ακολουθώντας τη νομισματική προσέγγιση. Αποδεχόμενοι ότι το δημιουργούμενο επίσημο ή ανεπίσημο εισόδημα σε μια οικονομία συμμετέχει στη ζήτηση χρήματος στην οικονομία αυτή, εξειδικεύουν το εξής ημιλογαριθμικό υπόδειγμα ζήτησης χρήματος :

$$M = M_0 + M_1 Y + M_2 H + M_3 I + M_4 R \quad (1)$$

όπου «M» είναι η ζήτηση χρήματος σε σταθερές τιμές «Y» είναι το «επίσημο» εισόδημα σε σταθερές τιμές, «H» είναι το εισόδημα της παραοικονομίας («ανεπίσημο» εισόδημα) σε σταθερές τιμές, «I» είναι ο πληθωρισμός και «R» το πραγματικό επιτόκιο.

Στο υπόδειγμα «1) τα M, Y και H είναι οι λογάριθμοι των αντίστοιχων μεταβλητών, όχι όμως και τα I και R. Επί πλέον, γίνεται αποδεκτικό ότι η μη παρατηρήσιμη μεταβλητή H ορίζεται από τη λογαριθμική σχέση :

$$H = h_1 Y + h_2 Z + h_3 T \quad (2)$$

όπου «Z» είναι η απόκλιση του προσδοκώμενου κατά κεφαλή εισοδήματος από το πραγματικό και «T» η μέση φορολογική επιβάρυνση στην οικονομία.

Σύμφωνα δηλαδή με τη σχέση (2), το μέγεθος της παραοικονομίας είναι συνάρτηση του απόλυτου μεγέθους του επίσημου εισοδήματος, της απόκλισης μεταξύ προσδοκώμενου και πραγματικού εισοδήματος και της μέσης φορολογικής επιβάρυνσης. Αντικαθιστώντας τη σχέση (2) στην (1) έχουμε ότι :

$$M = M_0 + M_1 Y + M_2 (h_1 Y + h_2 Z + h_3 T) + M_3 I + M_4 R$$

ή ότι :

$$M = M_0 + (M_1 + M_2 h_1) Y + M_2 h_2 Z + M_2 h_3 T + M_3 I + M_4 R \quad (3)$$

Επειδή το υπόδειγμα (3) είναι υπερπαραμετρικοποιημένο και δεν είναι δυνατή η εκτίμηση των συντελεστών του, έγινε η υπόθεση ότι το μέγεθος της εισοδηματικής ελαστικότητας είναι το ίδιο στην επίσημη οικονομία και την παραοικονομία. Έτσι, η σχέση (3) γίνεται :

$$M = M_0 + M_1(1+h_1)Y + M_1 h_2 Z + M_1 h_3 T + M_3 I + M_4 R \quad (4)$$

Για την εκτίμηση του υποδείγματος αυτού χρησιμοποιήθηκαν οι εξής μεταβλητές : Ως M ελήφθη το M_1 σε σταθερές τιμές 1970 βάσει του δείκτη τιμών καταναλωτή (ΔTK), ως Y ελήφθη το GDP σε σταθερές τιμές 1970, ως Z ελήφθη ο λόγος του προσδοκώμενου διαθέσιμου κατά κεφαλή ιδιωτικού εισοδήματος προς το πραγματικό, ως T ελήφθη ο λόγος των άμεσων και έμμεσων φόρων καθώς και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης προς το GDP, όλων των μεγεθών αυτών αποπληρωρισμένων με τον έμμεσο αποπληρωτιστή του GDP, ως I ελήφθη ο ρυθμός μεταβολής του ΔTK , και τέλος, ως R ελήφθη το ονομαστικό επιτόκιο ταμειυτηρίου ελαττωμένο κατά το ρυθμό μεταβολής του ΔTK .

Τα αποτελέσματα εκτιμήσεων των κυρίων Βαβούρα, Καραβίτη και Τσούχλου παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.1 και στο Διάγραμμα 4.1. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις αυτές, η μέση τιμή, της παραοικονομίας ως ποσοστού GDP κατά την περίοδο 1958-1988 ήταν 24,6%. Όπως σημειώνουν οι συγγραφείς της μελέτης, το ποσοστό αυτό είναι ιδιαίτερα υψηλό, γεγονός που δημιουργεί σοβαρά ερωτήματα, πρώτον, ως προς την πραγματική παραγωγική ικανότητα της οικονομίας, δηλαδή το πραγματικό GDP και τα συστατικά του μέρη, δεύτερον, ως προς το πραγματικό ποσοστό της ανεργίας, εξαιτίας της συγκαλυμμένης απασχόλησης που προκαλεί η παραοικονομία, τρίτον, ως προς την πραγματική έκταση της φοροδιαφυγής, τέταρτον, ως προς την πραγματική κατανομή του εισοδήματος και πέμπτον, ως προς τον πραγματικό ρυθμό μεταβολής του γενικού επιπέδου των τιμών, στο μέτρο που ο ρυθμός μεταβολής των τιμών στον τομέα της παραοικονομίας δεν είναι ίδιος με εκείνον του τομέα της επίσημης οικονομίας.

Πίνακας 4.1. Εκτίμηση της διαχρονικής εξέλιξης της παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1958-1988.

Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του επίσημου GDP	Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του επίσημου GDT
1958	24,90%	1973	19,91%
1959	25,25%	1974	21,49%
1960	25,88%	1975	21,73%
1961	24,77%	1976	22,56%
1962	26,32%	1977	22,56%
1963	25,18%	1978	22,31%
1964	24,78%	1979	22,70%
1965	23,69%	1980	23,04%
1966	24,14%	1981	23,49%
1967	24,50%	1982	25,48%
1968	24,71%	1983	27,01%
1969	23,69%	1984	27,82%
1970	22,76%	1985	28,02%
1971	21,96%	1986	29,41%
1972	21,04%	1987	31,65%
		1988	31,62%

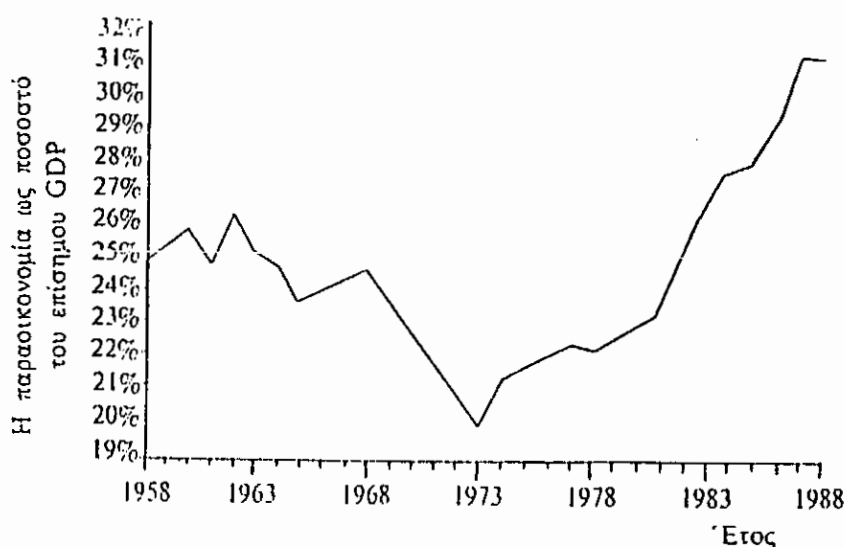
Πηγή : Βαβούρας, Καραβίτου, Τσούχλου (1990, Πίνακας 1, σ. 375).

Η εκτεταμένη παραοικονομία καθιστά αμφίβολης αξιοπιστίας κάθε μακροοικονομικό ή μικροοικονομικό δείκτη που εκτιμάται με βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία. Μπορεί λοιπόν, να υποστηριχτεί ότι στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας τα ανεπαρκή επίσημα στατιστικά στοιχεία οδηγούν κατ' ανάγκην στους φορείς της κυβερνητικής πολιτικής στη διαμόρφωση μη άριστης οικονομικής πολιτικής, δηλαδή μιας οικονομικής πολιτικής η οποία είναι ακατάλληλη για την πραγματική κατάσταση της οικονομίας και η οποία, εξαιτίας της περιορισμένης αποτελεσματικότητάς της, ίσως συμβάλλει, μεταξύ των άλλων, και στην παραπέρα ανάπτυξη της παραοικονομίας.

Σημαντικά είναι τα συμπεράσματα των συγγραφέων ότι οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης του επίσημου GDP, σε συνδυασμό με υψηλές προσδοκίες (στην ουσία απότομες πτώσεις στο ρυθμό μεταβολής του επίσημου GDP) και αύξουσα μέση φορολογική επιβάρυνση της οικονομίας, ευνοούν την ανάπτυξη της παραοικονομίας, και ότι, επομένως, η παραοικονομία μπορεί να αντιμετωπιστεί σε οικονομικό επίπεδο και μακροχρόνια προοπτική με τη διατήρηση σταθερών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης, χωρίς σημαντικές αυξήσεις στη μέση φορολογική επιβάρυνση του επίσημου εισοδήματος.

(Πηγή Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούχλου 1990, σ. 376). -

Διάγραμμα 42. Η διαχρονική εξέλιξη της παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1958-1988

Πηγή: Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούχλου (1990, Διάγραμμα 1, σ. 376).

4.2. Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ.

Οι περισσότερες μελέτες οι οποίες έχουν ως αντικείμενο την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου της παραοικονομίας, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η παραοικονομία αυξάνει διαχρονικά, τόσο σε απόλυτο μέγεθος όσο και σε σχέση με την επίσημη οικονομία. Ιδιαίτερη έκταση έχει λάβει η εμπειρική διερεύνηση του μεγέθους και της εξέλιξης της παραοικονομίας στις περιπτώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, του Ηνωμένου Βασιλείου και της πρώην Δυτικής Γερμανίας. Τα αποτελέσματα των σημαντικότερων σχετικών μελετών παρουσιάζονται στους πίνακες 3.2, 3.3 και 3.4

Ως προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3.1, διερευνήσεις της παραοικονομίας με βάση τη μέθοδο του σταθερού λόγου μετρητών προς καταθέσεις όψεως από τον Mofsky (1982), δείχνουν μια σημαντική διαχρονική αύξηση της παραοικονομίας σε σχέση με το επίσημο συνολικό προϊόν. Κατά την περίοδο 1961-1982, η παραοικονομία αυξήθηκε από 2,9% σε 14,2% του (επίσημου) GNP. Κατά τους Porter και Bayer (1984) και με βάση στην ίδια μέθοδο, η παραοικονομία στην περίοδο 1950-1982 αυξήθηκε από 5,6% σε 14,6% του GNP, ενώ κατά τον Gutmann (1977, 1979) αυξήθηκε από 5,8% σε 13,5% του GNP κατά την περίοδο 1968-1979. Μεγάλη αύξηση του μεγέθους της παραοικονομίας δείχνουν οι μελέτες των Feige (1980) της Porter and Bayer (1984) που στηρίζονται στη συναλλακτική μέθοδο. Κατά τον Feige, η παραοικονομία στην περίοδο 1961-1979, αυξήθηκε από 3,9% σε 26,4% του GDP, ενώ κατά τους Porter και Bayer, στην περίοδο 1950-1981 αυξήθηκε από 9,6% σε 59,8% του GNP. Εξ άλλου, σχετική διαχρονική αύξηση της παραοικονομίας δείχνει και η διερεύνηση του μεγέθους και της εξέλιξής της από τον Tanzi (1983) με βάση τη μέθοδο της ζήτησης χρήματος. Κατά τη μελέτη αυτή, στην περίοδο 1930-1980 η παραοικονομία αυξήθηκε από 0,6% σε 6,1% του GNP. Επίσης, με βάση τη μέθοδο των προσδιοριστικών παραγόντων /δείκτων, οι Weck, Rommehne και Frey (1984) εκτιμούν ότι η παραοικονομία αυξήθηκε από 6,4% το 1960 σε 8,3% το 1978. Μόνο οι εμπειρικές διερευνήσεις της παραοικονομίας με βάση τη μέθοδο των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης (αρχική διαφορά εισοδήματος - δαπάνης) σε μακροοικονομικό επίπεδο από τους Mofsky (1982) και Park (1979) δείχνουν μια σχετική μείωση της παραοικονομίας.

Πίνακας Α* : Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας στις Η.Π.Α.

Μέθοδος	Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του GDP (ή GNP)	Μελέτη
<i>A) Μέθοδοι δεικτών</i>			
— Αποκλίσεις μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης σε μικροοικονομικό επίπεδο	1961	5,9	Molefsky (1982)
	1965	5,6	
	1970	5,6	
	1975	4,7	
	1978	4,6	
	1948	9,4	Park (1979)
	1958	6,8	
	1968	5,5	
	1977	4,0	
	— Σταθερού λόγου (C/D)	1961	2,9
1965		4,5	
1970		6,3	
1975		10,1	
1980		14,2	
1968		5,8	Gutmann (1977, 1979β)
1970		6,2	
1974		6,3	
1976		11,0	
1979		13,5	
1950		5,6	Porter and Bayer (1984)
1955		3,7	
1960		3,4	
1965		4,6	
1970		6,3	
1975	9,8		
1980	14,2		
1982	14,6		
— Συναλλακτική μέθοδος	1961	3,9	Feige (1980)
	1965	7,1	
	1970	12,5	
	1975	23,5	
	1980	26,4	
	1950	9,6	Porter and Bayer (1984)
	1955	0,4	
	1960	-0,7	

	1965	1,4	
	1970	10,2	
	1975	30,2	
	1980	41,6	
	1981	59,8	
B) Μέθοδοι οικονομικών υποδειγμάτων			
— Ζήτησης χρήματος	1930	0,6	Tanzi (1983)
	1935	2,5	
	1940	2,4	
	1945	6,1	
	1950	5,1	
	1955	3,2	
	1960	4,1	
	1965	3,8	
	1970	4,6	
	1975	5,0	
	1980	6,1	
	1960	2,9	Bhattacharyya,
	1965	4,0	Karavitis,
	1970	5,2	Tsouhlon (1986) ¹
	1975	7,4	
	1978	9,5	
	1980	11,1	
	1982	12,7	
	1989	16,2	
— Προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών	1960	6,4	Weck,
	1978	8,3	Pommerehne, Frey (1984)

1. Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στο τελευταίο τρίμηνο του έτους.

Πηγή : Ι. Σ. Βαβούρας, Α. Ν. Κούρτης, Βιβλίο «Παραοικονομία» (Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό), σελ. 89 -90 -91.

Ως προς το Ηνωμένο Βασίλειο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.4, διερευνήσεις της παραοικονομίας με βάση τη μέθοδο των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης σε μακροοικονομικό επίπεδο που έγιναν από τους Macafee (1980) και Ο' Higgins (1981) διαπιστώνουν μια σχετική αύξηση της παραοικονομίας. Κατά τον Macafee, στην περίοδο 1961-1978 η παραοικονομία αυξήθηκε από 1,3% σε 3,5% του GDP, ενώ κατά τον Ο' Higgins, στην περίοδο 1968-1978 αυξήθηκε από 0,7% σε 2,9% του GNP. Σημαντική σχετική αύξηση της παραοικονομίας διαχρονικά δείχνει και η εφαρμογή της μεθόδου της ζήτησης του χρήματος από τον Mathews (1983), κατά τον οποίο στην περίοδο 1972-1983 η παραοικονομία αυξήθηκε από 3,5% σε 15,9% του GDP. Αύξηση της παραοικονομίας μεταξύ 1960 και 1978 δείχνει και η διερεύνηση των Weck, Pommerehne και Frey (1984) με βάση τη μέθοδο των προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών. Μόνο η εφαρμογή της συναλλακτικής μεθόδου από τον Feige (1981) δείχνει μεν σχετική αύξηση της παραοικονομίας μεταξύ 1968 και 1973 από 11,0% σε 18,0%, αλλά μείωσή της μεταξύ 1973 και 1978 από 18,0% σε 14,0% του GDP.

Ως προς την (πρώην Δυτική) Γερμανία, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3.5, η εφαρμογή της συναλλακτικής μεθόδου από τον Lamgteldt (1982) δείχνει μια μεγάλη σχετική ανάπτυξη της παραοικονομίας, η οποία στην περίοδο 1961-1980 αυξήθηκε από 2,5% σε 27,6% του GNP. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγει ο Kirchgassner (1983) με βάση τη μέθοδο της ζήτησης χρήματος. Στην περίοδο 1960-1980, εκτιμά ότι η παραοικονομία αυξήθηκε από 2,0% σε 10,3% του GNP. Εξ άλλου, με βάση τη μέθοδο των προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών, οι Weck, Pommerehne και Frey (1984)μ, συμπεραίνουν ότι το σχετικό μέγεθος της παραοικονομίας αυξήθηκε μεταξύ 1960 και 1978 από 3,7% σε 8,6% του GNP. Σε αντίθετα αποτελέσματα καταλήγει ο Petersen (1982), ο οποίος με βάση τη μέθοδο των αποκλίσεων μεταξύ στατιστικών φορολογίας και εθνικών λογαριασμών εκτιμά ότι στην περίοδο 1961-1974 το σχετικό μέγεθος της παραοικονομίας μειώθηκε από 16,0% σε 4,8% του εθνικού εισοδήματος.

Πίνακας 4.3 - Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας στο Ηνωμένο Βασίλειο

Μέθοδος	Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του GDP (ή GNP)	Μελέτη
A) Μέθοδοι δεικτών			
— Αποκλίσεις μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης σε μικροοικονομικό επίπεδο	1961	1,3	Macafee (1980)
	1968	1,5	
	1973	2,0	
	1978	3,5	
	1968	0,7	O'Higgins (1981)
	1970	1,0	
	1972	1,1	
	1974	2,0	
	1976	2,5	
	1978	2,9	
— Αποκλίσεις μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης σε μικροοικονομικό επίπεδο	1977	2,3-3,0	Dilnot and Morris (1981)
— Συναλλακτική μέθοδος	1968	11,0	Feige (1981)
	1973	18,0	
	1978	14,0	
B) Μέθοδοι οικονομικών υποδειγμάτων			
— Ζήτησης χρήματος	1972	3,5	Matthews (1983)
	1974	2,3	
	1976	5,8	
	1978	7,0	
	1980	12,1	
	1983	15,9	
	1960	3,9	Bhattacharyya (1990) ¹
	1965	5,5	
	1970	6,1	
	1975	10,0	
	1978	10,3	
	1980	9,0	
	1982	8,0	
	1984	7,6	
	1960	3,8	Bhattacharyya, Karavitis, Tsoulhou (1986) ¹
	1965	5,3	
	1970	5,9	
1975	9,9		
1978	10,3		
1980	9,3		
1982	8,2		
1984	8,0		
— Προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών	1960	4,6	Weck, Pommerelne, Frey (1984)
	1978	8,0	

1. Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στο τελευταίο τρίμηνο του έτους.

Πηγή: Ι. Σ. Βαβούρας, Α. Ν. Κούρτης, Βιβλίο «Παραοικονομία» (Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό), σελ. 93-94.

Πίνακας 44. Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας στην (πρώην Δυτική) Γερμανία.

Μέθοδος	Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του GDP (ή GNP)	Μελέτη
A) Μέθοδοι δεικτών			
— Αποκλίσεις μεταξύ στατιστικών, φορολογίας και εθνικών λογαριασμών	1961	16,0	Petersen (1982)
	1968	12,6	
	1971	6,5	
	1974	4,8	
— Συναλλακτική μέθοδος	1961	2,5	Langfeldt (1982)
	1965	3,0	
	1970	16,0	
	1974	8,5	
	1976	19,0	
	1978	24,3	
	1980	27,6	
B) Μέθοδοι οικονομικών υποδειγμάτων			
— Ζήτησης χρήματος	1960	2,0	Kirchgässner (1983)
	1965	4,3	
	1970	3,1	
	1975	6,0	
	1980	10,3	
	1976	12,1	Langfeldt (1982)
— Προσδιοριστικών παραγόντων/δεικτών	1960	3,7	Weck, Pommere- hne, Frey (1984)
	1978	8,6	

Πηγή : Ι. Σ. Βαβούρας, Α. Ν. Κούρτης, Βιβλίο «Παραοικονομία», (Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό), σελ. 96.

Η επισκόπηση των πινάκων 4.3, 4.4 και 4.5, οδηγεί στα εξής συμπεράσματα ως προς τις χώρες στις οποίες αναφέρονται : α) Το μέγεθος της παραοικονομίας είναι σημαντικό σε σχέση με το επίσημο συνολικό προϊόν. β) Κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των εμπειρικών διερευνήσεων της παραοικονομίας, το μέγεθός της διαχρονικά αυξάνεται σημαντικά σε σχέση με το επίσημο GDP ή GNP. γ) Οι εκτιμήσεις του σχετικού μεγέθους και της εξέλιξης της παραοικονομίας διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Οι μεγάλες αυτές αποκλίσεις δεν εκπλήσσουν, δεδομένου ότι με την κάθε μέθοδο καταβάλλονται προσπάθειες να μετρηθούν διαφορετικές απόψεις της παραοικονομίας. Επομένως, οι αποκλίσεις αυτές δεν πρέπει να αποδίδονται μόνο στις ατέλειες των κατ' ιδίαν μεθόδων μέτρησης της παραοικονομίας, αλλά και στο διαφορετικό αντικείμενο μέτρησης της κάθε μιας. δ) Φαίνεται ότι οι νομισματικές προσεγγίσεις παρέχουν μεγαλύτερες εκτιμήσεις της παραοικονομίας σε σχέση με τις μεθόδους των αποκλίσεων μεταξύ έσοδου και δαπάνης σε μακροοικονομικό ή μικροοικονομικό επίπεδο. Σημειώνεται ότι η συναλλακτική μέθοδος δίνει γενικά μεγαλύτερες εκτιμήσεις της παραοικονομίας από ότι η μέθοδος της ζήτησης χρήματος. Το τελευταίο ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των Η.Π.Α.

Εξ άλλου, σύμφωνα με εμπειρική ανάλυση των Weck, Pommerehne και Frey (1984), η οποία στηρίζεται στη μέθοδο του συνδυασμού προσδιοριστικών παραγόντων και δεικτών, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι σε 17 χώρες του ΟΟΣΑ, η παραοικονομία, ως ποσοστό επί του GNP, αυξήθηκε μεταξύ των ετών 1960 και 1978 από 2,1% (Ιαπωνία) έως 8,1% (Δανία).

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης αυτής παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.6. Σύμφωνα με την εμπειρική αυτή ανάλυση, το μέγεθος της παραοικονομίας σχεδόν διπλασιάστηκε στις περισσότερες χώρες - μέλη του ΟΟΣΑ μεταξύ των ετών 1960 και 1978. Στις περιπτώσεις μάλιστα της Ιρλανδίας και Ελβετίας, τετραπλασιάστηκε, ενώ στην περίπτωση της Δανίας τριπλασιάστηκε.

Τέλος στον Πίνακα 4.6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα διαφόρων μελετών οι οποίες έχουν ως αντικείμενο την εκτίμηση της παραοικονομίας ως ποσοστού του GNP σε διάφορες χώρες του ΟΟΣΑ με βάση την κατά τον Tanzi προσέγγιση της ζήτησης χρήματος.

Πίνακας 45. Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας σε 17 χώρες του ΟΟΣΑ: 1960 και 1978¹.

Χώρα	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του GNP		Αύξηση της παραοικονομίας σε ποσοστά επί του GNP μεταξύ 1960 και 1978
	1960	1978	
Σουηδία	5,4	13,2	7,8
Βέλγιο	4,7	12,1	7,4
Δανία	3,7	11,8	8,1
Ιταλία	4,4	11,4	7,0
Ολλανδία	5,6	9,6	4,0
Γαλλία	5,0	9,4	4,4
Νορβηγία	4,4	9,2	4,8
Λυστρία	4,6	8,9	4,3
Καναδάς	5,1	8,7	3,6
Δ. Γερμανία	3,7	8,6	4,9
Η.Π.Α.	6,4	8,3	1,9
Ηνωμένο Βασίλειο	4,6	8,0	3,4
Φινλανδία	3,1	7,6	4,5
Ιρλανδία	1,7	7,2	5,5
Ισπανία	2,6	6,5	3,9
Ελβετία	1,1	4,3	3,2
Ιαπωνία	2,0	4,1	2,1

Πηγή: Weck, Pommeroyne and Frey (1984), Weck-Hanneman and Frey (1985).

1. Οι εκτιμήσεις έγιναν με βάση τη διαδικασία LISREL.

Πηγή : Ι. Σ. Βαβούρας, Α. Ν. Κούρτης. Βιβλίο «Παραοικονομία» Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό, σελ. 98.

Τα αποτελέσματα αυτά παρουσιάζονται από τον Schneider (1990). Με βάση τις εκτιμήσεις αυτές, φαίνεται ότι η Ιταλία έχει την υψηλότερη παραοικονομία, η οποία το 1978 έφτανε το 30,0% του επίσημου GNP. Ακολουθεί η Ισπανία, όπου κατά το ίδιο έτος η παραοικονομία ανερχόταν στο 23,0% του επίσημου GNP και έπεται το Βέλγιο, όπου κατά το 1980 η παραοικονομία ανερχόταν σε 20,8% του επίσημου GNP. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα των μεθόδων των οικονομικών υποδειγμάτων όσον αφορά, την εκτίμηση της παραοικονομίας εξαρτώνται όπως είναι, εξάλλου προφανές και από την επιλογή των ερμηνευτικών μεταβλητών.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Δανίας, ο Schneider (1986), με βάση τη μέθοδο της ζήτησης χρήματος στην οποία λαμβάνει ως εξαρτημένη μεταβλητή το λόγο της μακροχρόνιας ζήτησης μετρητών προς το επίπεδο των τιμών (ήτοι την πραγματική αξία του χρήματος) κατά κεφαλήν σε λογαριθμική μορφή και χρησιμοποιώντας διαφορετικές μεταβλητές φορολογίας, καταλήγει στα εξής συμπεράσματα : 1) Αν χρησιμοποιηθεί ο οριακός φορολογικός συντελεστής, η παραοικονομία στην περίοδο 1955-1982 αυξήθηκε από 0,38% στο 7,07% του επίσημου GNP;; Αν χρησιμοποιηθεί ο μέσος φορολογικός συντελεστής, η παραοικονομία στην ίδια περίοδο αυξήθηκε από 0,03% στο 12,95% του επίσημου GNP.

Επιπλέον, στην περίπτωση της Νορβηγίας, θα πρέπει να αναφερθεί η μελέτη των Isachsen and Strom (1985) οι οποίοι με βάση τη μέθοδο της ζήτησης χρήματος, στην οποία και αυτοί λαμβάνουν ως εξαρτημένη μεταβλητή το λόγο της μακροχρόνιας ζήτησης μετρητών προς το επίπεδο των τιμών σε λογαριθμική μορφή, εκτιμούν ότι στην περίοδο 1971-1978 η παραοικονομία αυξήθηκε από 1,3% σε 6,3% του (επίσημου) GDP.

Οι εμπειρικές μελέτες που αναφέρθηκαν παραπάνω, θεμελιώνουν τη γενικότερη πεποίθηση ότι το σχετικό μέγεθος της παραοικονομίας έχει αυξηθεί σημαντικά σε πολλές χώρες. Μπορεί, λοιπόν, να υποστηριχθεί ότι η παραοικονομία αποτελεί έναν αναπτυσσόμενο «τομέα» της οικονομίας, ο οποίος δημιουργεί στους φορείς της κρατικής πολιτικής σοβαρά νομισματικά και δημοσιονομικά ζητήματα καθώς και ζητήματα δημόσιας τάξης, αφού η μη καταβολή των φόρων και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, ή η παράβαση των υφισταμένων θεσμικών περιορισμών ή ελέγχων παρέχει ορισμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα στα άτομα που αναπτύσσουν τις οικονομικές τους

δραστηριότητες σε σχέση με εκείνα που αναπτύσσουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας.

Επισημαίνεται όμως και πάλι ότι συχνά η παραοικονομία, γίνεται ανεκτή από τους φορείς της κρατικής πολιτικής, μερικές φορές μάλιστα ενισχύεται, είτε γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα ορισμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων, που είναι σε θέση να επηρεάζουν τις αποφάσεις τους, είτε γιατί θεωρείται ότι συμβάλλει, τουλάχιστον βραχυχρόνια, στην προαγωγή ορισμένων σκοπών της οικονομικής πολιτικής, όπως είναι η αύξηση της απασχόλησης ή η βελτίωση της θέσης του ισοζυγίου πληρωμών.

Πίνακας 46. Εκτιμήσεις του μεγέθους της παραοικονομίας ως ποσοστού του επίσημου GNP σε ορισμένες χώρες του ΟΟΣΑ κατά τα έτη 1960, 1965, 1970, 1975, 1978 και 1980 με βάση την προέγχιση της ζήτησης χρήματος.

Χώρα	Έτος						Μελέτη
	1960	1965	1970	1975	1978	1980	
Αυστρία	1,4-1,9	2,1-2,7	3,7-5,1	4,6-7,2	6,2-9,0	8,5-10,8	Hofreither and Schneider (1987)
Βέλγιο	---	---	---	---	---	20,8	Geeroms (1983)
Καναδάς	---	---	---	5,8-7,2 ²	---	10,1-11,2	Mirus and Smith (1981)
Λανία	3,8-4,8	5,0-6,3	5,3-7,4	6,4-7,8	6,7-8,0	6,9-10,2	Schneider (1986)
Ομοσπ. Δημ. Γερμανία	2,0-2,1	3,6-4,3	2,7-3,0	5,5-6,0	8,1-9,2	10,3-11,2	Kirchgaessner (1989)
Γαλλία	---	---	---	---	6,7 ³	---	—Barthélemy (1982)
Ιρλανδία	---	---	---	---	---	8,0	Boyle (1982)
Ιταλία	---	---	---	---	30,0	---	—Saba (1980)
Νορβηγία	1,3-1,7	3,2-4,1	6,2-6,9	7,8-8,2	9,6-10,0	10,2-10,9	Lundager and Schneider (1986)
Ισπανία	---	---	---	---	23,0	---	—Lafuente (1980)
Σουηδία	1,5-1,8	3,7-4,6	6,8-7,8	10,2-11,2	12,5-1,36	11,9-12,4	Lundager and Schneider (1986)
Ελβετία	1,2	1,6	4,1	6,1	6,3	6,5	Weck-Hannemann, Poncehne and Frey (1986)

Πηγή: Schneider (1990)

1. Η πύλα υποδηλοί ότι δεν υπάρχει τιμή για το συγκεκριμένο έτος. Τα όρια στο μέγεθος της παραοικονομίας στα διάφορα έτη προέρχονται από: α) τη χρήση διαφορετικών φορολογικών μεταβλητών, β) τη διαφορετική εξειδίκευση της εξαρτημένης μεταβλητής και της συνάρτησης, και γ) τις διαφορετικές υποθέσεις για την ταχύτητα του χρήματος.
2. Τιμή για το 1976.
3. Τιμή για το 1979.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

5.1. ΓΕΝΙΚΑ.

Η αντιμετώπιση του φαινομένου της παραοικονομίας δεν επιβάλλεται να είναι, αναγκαστικά, αρνητική. Αντίθετα γίνεται προσπάθεια διερεύνησης των τυχόν αρνητικών και θετικών συνεπειών της παραοικονομίας, και στα πλαίσια της θεωρίας, αλλά και ειδικότερα στην Ελλάδα.

Η παραοικονομία, σαφέστατα, έχει κάποιες θετικές συνέπειες, στην οικονομία, μέσα στην οποία λειτουργεί. Όπως και παράλληλα έχει και αρνητικές συνέπειες. Το πρόβλημα βέβαια είναι η κατάληξη που προς το παρόν δεν είναι δύσκολη.

Οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας είναι τόσο πολλές και τόσο αποκλειστικά δικές της, και το μέλλον που διαγράφεται γι' αυτήν μετά το 2000 τόσο αμφιλεγόμενο, που πραγματικά θα ήταν λάθος, κατά την άποψη της κυρίας Νεγρεπόντη, μη γνωρίζοντας αυτή τη στιγμή τις προεκτάσεις της κάθε μεταβλητής, να απορριφθεί η παραοικονομία. Γιατί, δεν θα πρέπει καθόλου να αποκλισθεί και το ενδεχόμενο ότι θα βασισθεί και σ' αυτήν, σε κάποιο βαθμό, μικρό ή μεγάλο, για να επιβιώσει τα επόμενα χρόνια.

Βέβαια, αν έτσι έχουν τα πράγματα, θα πρέπει να καταλήξουμε σ' αυτή την έρευνα στην ενδεδειγμένη πολιτική της όποιας κυβέρνησης θα έχουμε, απέναντι στην ελληνική παραοικονομία. Θετική ή αρνητική ; Πιστεύουμε ότι αν όχι τώρα μελλοντικά η παραοικονομία στην Ελλάδα θα έχει θετικές επιπτώσεις. Το κόστος της ενδεχόμενα, είναι σημαντικό κυρίως αναφορικά με τον τρόπο κατανομής του εισοδήματος, που εξαιτίας της γίνεται ανισότερος.

Αν και ένα τέτοιο συμπέρασμα αμβλύνεται αποφασιστικά, αν γίνει παραδεκτή η πλατειά συμμετοχή σ' αυτήν, και των μισθωτών. Αυτό που αξίζει να υπογραμμισθεί είναι ότι, σε αντίθεση με το σύνολο σχεδόν των οικονομικών που αναπτύχθηκαν στο παρελθόν, στην Ελλάδα δεν εμφανίζεται επιδείνωση του τρόπου κατανομής του εθνικού της εισοδήματος στην κρίσιμη γι' αυτήν αναπτυξιακή 20ετία του 1960-1970. Και η υπόθεση ότι η επιδείνωση αυτή εμφανίστηκε στη 10ετία 1980-1990. εξαιτίας της διευρυνόμενης σημασίας της παραοικονομίας της. Φαίνεται να είναι βάσιμη.

Είναι ξεκάθαρο, πως στο στάδιο που τώρα διέρχεται η ελληνική οικονομία υπάρχουν δύο αντιμαχόμενα επίπεδα : αυτό της οικονομικής ανάπτυξης και αυτό της δικαιότερης κατανομής του εισοδήματος. Η παραοικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα εκπροσωπεί σαφέστατα το πρώτο από τα παραπάνω δύο επίπεδα. Η ανορθόδοξη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας φαίνεται να είναι υπεύθυνη για τη μη επιδείνωση του τρόπου κατανομής του εισοδήματός της, στην κρίσιμη δεκαετία του 1960-70, αλλά και για την ενδεχόμενα επαναεμφανιζόμενη απειλή της, με τη μορφή της παραοικονομίας στην δεκαετία 1980-90. Η ανορθόδοξη διαδικασία ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, όπως και η ανεπιτυχής κρατική παρέμβαση, φαίνεται ότι ενθάρρυναν την παραοικονομία. Η τελευταία είναι εξαιρετικά σημαντική στον τόπο μας. Και η όποια προσπάθεια εξάλειψής της δείχνει να συνδέεται με πολύ σοβαρούς κινδύνους.

5.2. ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Η ενασχόληση με τις θετικές συνέπειες της παραοικονομίας προϋποθέτει την αποδοχή ότι η οικονομική θεωρία αφήνει έξω από τα όρια επιρροής της πολυάριθμα και σημαντικά φαινόμενα της πραγματικότητας και απαιτεί «νέους τρόπους σκέψης σχετικά με τους καθιερωμένους οικονομικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ, η παραγωγικότητα και η κατανομή του εισοδήματος» ⁽¹⁾. Η προβολή, εξάλλου και των θετικών συνεπειών της παραοικονομίας, παράλληλα με τις αποκλειστικά καθιερωμένες αρνητικές, περικλείει τις νέες τάσεις προτίμησης, σε παγκόσμιο επίπεδο, των οικονομικών της προσφοράς με παράλληλη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού.

Η οικονομία, που διαθέτει και παραοικονομική δραστηριότητα, λειτουργεί σε δύο τομείς τον επίσημο και τον ανεπίσημο. Και η προσπάθεια αναφέρεται στη διερεύνηση του είδους της σχέσης, ανάμεσά τους, και της κατεύθυνσης ή του τρόπου αλληλεπίδρασής τους. Αν υπάρχει σταθερός λόγος, ανάμεσα στο μέγεθος των δύο αυτών τομέων, κατά την εξελικτική τους πορεία, δεν δημιουργούνται αξιόλογα προβλήματα σε σχέση με τον ακριβή υπολογισμό των βασικών οικονομικών μεγεθών. Αντίθετα, αν ο λόγος αυτός μεταβάλλεται διαχρονικά, γιατί ο κανόνας (στον οποίον κατ' εξοχήν ανήκει η Ελληνική) σε πολλές σύγχρονες οικονομίες είναι η διερεύνηση της παραοικονομίας σε σχέση με την επίσημη, τότε η εκτίμηση των βασικών οικονομικών μεγεθών συναντά πολλές και συχνά ανυπέρβλητες δυσκολίες ⁽²⁾.

Οι θετικές συνέπειες της παραοικονομίας εξετάζονται όπως αυτές εμφανίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι θετικές συνέπειες της παραοικονομίας από τη διεθνή βιβλιογραφία σύμφωνα με τις απόψεις της κ. Μαρίας Νεγρεπόντη - Δελιβάνη.

- Από τη διεθνή βιβλιογραφία :

Για λόγους μεθοδολογικούς διακρίνουμε την εξέταση των θετικών συνεπειών σε μακροοικονομικές και μικροοικονομικές.

5.2.1. Μακροοικονομικές

i) Τα πραγματικά οικονομικά μεγέθη είναι ανώτερω ή και κατώτερα αυτών, που επίσημα καταγράφονται, από τις στατιστικές

υπηρεσίες των χωρών με παραοικονομία. Η διαφορά τους είναι τόσο μεγαλύτερη όσο η παραοικονομική δραστηριότητα είναι σημαντική.

Πρόκειται, κυρίως, για το Α.Ε.Π. την παραγωγικότητα και την απασχόληση, αλλά και το ρυθμό πληθωρισμού, ο οποίος μετριέται αναγκαστικά μέσα στην επίσημη οικονομική δραστηριότητα, και σε αντίθεση με τα προηγούμενα μεγέθη, είναι στην παραγματικότητα χαμηλότερος από τον εκάστοτε επίσημο καταγεγραμμένο.

Παρά τις σοβαρές δυσχέρειες επιλογής και αποτελεσματικής εφαρμογής της οικονομικής πολιτικής, που οι παραπάνω διαφορές δημιουργούν, επαναλαμβάνονται εδώ ως θετικές συνέπειες της παραοικονομίας, αν η πρόσθετη αυτή ευημερία δεν θα είχε δημιουργηθεί χωρίς τη δυνατότητα προσφυγής στην παραοικονομική δραστηριότητα.

ii) Ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος, ως συνέπεια της παραοικονομίας, δεν είναι σαφές αν βελτιώνεται ή αν επιδεινώνεται. Παρακάτω αναφέρονται οι προϋποθέσεις και περιπτώσεις που αυτός αναμένεται να βελτιωθεί. Καταρχήν, αν υποθέσουμε πως οι εργαζόμενοι της παραοικονομίας, είναι άτομα που δεν κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν απασχόληση στον επίσημο τομέα της οικονομίας και επομένως θα είχαν την επιλογή να παραμείνουν άνεργα ή να εργασθούν στην παραοικονομία, η απασχόλησή τους σ' αυτή την τελευταία είναι παράγοντας βελτίωσης της κατανομής. Βέβαια, η υπόθεση αυτή δεν φαίνεται να αποδεικνύεται με βάση τα συμπεράσματα εξειδικευμένων μελετών. Γιατί σε περιόδους οικονομικής ύφεσης π.χ., υπάρχει η τάση περιορισμού ζήτησης υπηρεσιών, που προσφέρονται από την παραοικονομία ⁽³⁾, εφόσον γενικά προσδιορίζονται τα εισοδήματα. Ακόμη, άλλες μελέτες ⁽⁴⁾ διαπιστώνουν ότι, συνήθως, οι εργαζόμενοι στην παραοικονομία καταφεύγουν σ' αυτήν, εξαιτίας των χαμηλών μισθών, που επικρατούν στην επίσημη και όχι γιατί δεν βρήκαν απασχόληση σ' αυτήν. Οι ως τότε, άνεργοι που απασχολούνται ήδη στην παραοικονομία φαίνεται να αποτελούν την εξαίρεση ⁽⁵⁾.

Η κατανομή, εξάλλου, του εισοδήματος θα είχε τάσεις βελτίωσης, συνέπεια της παραοικονομίας, αν το μεγαλύτερο τμήμα των όσων εργάζονται σ' αυτήν, είναι άτομα με εισόδημα χαμηλότερο του μέσου όρου της συγκεκριμένης οικονομίας, το οποίο με τον τρόπο αυτό συμπληρώνουν. Χωρίς να υπάρχουν μελέτες, που να αποδεικνύουν μια τέτοια υπόθεση, υπάρχουν ωστόσο άλλες, που έμμεσα μπορεί να τη στηρίζουν. Πράγματι, φαίνεται ότι οι άνεργοι δεν υποκαθιστούν, γενικά,

την απασχόλησή τους στην επίσημη οικονομία, με απασχόληση στην παραοικονομία, για τον κύριο λόγο ότι είναι τόσο πτωχοί ώστε δεν διαθέτουν τα απαραίτητα για την πρόσβαση αυτή, μέσα ⁽⁶⁾.

Άρα, η υπόθεση συμπλήρωσης του Εισοδήματος, της επίσημης οικονομίας, αυτών που εργάζονται στην παραοικονομία δεν αποκλείεται καταρχήν. Το σημαντικότερο βέβαια ερώτημα σχετικά με το πως ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος επηρεάζεται από την παραοικονομία, αναφέρεται στις πραγματικές σχέσεις, που δημιουργούνται από την τελευταία αν άμεσα στα εισοδήματα αυτά απασχολούμενων και μισθωτών πρόκειται δηλαδή, για την λειτουργική κατανομή που προσδιορίζει τα μερίδια κεφαλαίου και εργασίας στο εθνικό εισόδημα.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό προϋποθέτει βέβαια, πως θα είχαμε κάποιες πληροφορίες σχετικές με τον αριθμό αυτοαπασχολούμενων και εργαζομένων, στην παραοικονομική δραστηριότητα, όπως και με το ύψος των αμοιβών τους και πως θα τις συγκρίναμε με ό,τι ισχύει, σχετικά, στην επίσημη οικονομία, πράγμα που φυσικά αποκλείεται.

Μια μόνο έμμεση απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δίνεται από πορίσματα σχετικών μελετών, που πιστοποιούν ότι οι ανισότητες της επίσημης οικονομίας μεταφέρονται και στην παραοικονομία ⁽⁷⁾. Με βάση τα πορίσματα αυτών των μελετών δεν θα πρέπει καταρχήν, να αναμένονται σημαντικές μεταβολές του τρόπου κατανομής του εισοδήματος, εξαιτίας της παραοικονομίας.

iii) Αποκέντρωση.

Κάτω από ορισμένες συνθήκες, η παραοικονομία βοηθεί και στην αποκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας, όπως συμβαίνει αποδεδειγμένα, με την Ιταλία ⁽⁸⁾. Η βασική εξήγηση γι' αυτό είναι ότι, στην παραοικονομία, ευδοκιμούν κατ' εξοχήν οι μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, που λειτουργούν με όρους έντασης εργασίας και που μπορούν να αναπτυχθούν και σε μικρά μέρη εκτός των μεγάλων βιομηχανικών και εμπορικών κέντρων.

iv) Εξαγωγικός προσανατολισμός.

Το χαμηλότερο κόστος παραγωγής και προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, που παράγονται στην παραοικονομία μπορεί, εξ άλλου, να αποτελέσει παράγοντα αύξησης του βαθμού ανταγωνιστικότητάς τους, στη διεθνή αγορά, και να ενθαρρύνει έτσι τις εξαγωγές. Στην Ιταλία, όπου έγιναν σχετικές έρευνες ⁽⁹⁾ προκύπτει ότι οι εξαγωγές αγροτικών

και βιομηχανικών προϊόντων, όπως και ο τουρισμός, έχουν σημαντικά ευνοηθεί από την παραοικονομία. Ειδικότερα, ορισμένα καταναλωτικά αγαθά, όπως παπούτσια, δερμάτινες τσάντες και γυναικεία ενδύματα, παράγονται στο εσωτερικό οικογενειακών επιχειρήσεων που ανήκουν στην παραοικονομία και έχουν έντονο εξαγωγικό προσανατολισμό.

ν) Πρόσθετη δραστηριότητα ⁽¹⁰⁾.

Είναι πιθανό ότι μόνο εξαιτίας της παραοικονομίας εξασφαλίζεται μια επιπλέον δραστηριότητα, που δεν θα κρινόταν συμφέρουσα χωρίς τις δυνατότητες, που αυτή παρέχει : μη καταβολή φόρων, κοινωνικών παροχών στους εργαζόμενους κ.τ.λ. Η επιπλέον αυτή δραστηριότητα θα πρέπει να θεωρηθεί ως επιθυμητή, αφού αυξάνει την οικονομική ευημερία.

vi) Περιορισμός του κρατικού παρεμβατισμού.

Για όσους πιστεύουν πως ο κρατικός παρεμβατισμός, στην οικονομία δημιουργεί δεινά, η παραοικονομία ακριβώς περιορίζει την έντασή του, εφόσον, χάρη σ'αυτήν ένα τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας λειτουργεί χωρίς την εκεί παρουσία του. Γι' αυτό, ανάμεσα και σε άλλα, κατακρίνεται η αρνητική στάση απέναντι στην παραοικονομία ⁽¹¹⁾, από όσους πιστεύουν στην ιδιωτική πρωτοβουλία και μόνο.

5.2.2. Μικροοικονομικές.

Δεδομένου ότι η απόφαση προσφυγής στην παραοικονομία λαμβάνεται μεμονωμένα από κάθε ενδιαφερόμενο άτομο, οι μικροοικονομικές θετικές συνέπειές της θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη σημασία για τη λήψη αυτής της απόφασης, απ' ότι οι μακροοικονομικές. Και, βέβαια, η σαφής διάκριση μικρό και μακροοικονομικών συνεπειών, σ' αυτό το εδάφιο, βοηθεί να συνειδητοποιήσουμε ότι, πολλές από τις συνέπειες της παραοικονομίας εμφανίζονται ως αρνητικές για το άτομο και ως θετικές για το σύνολο της οικονομίας και τανάπαλιν για να αναφέρουμε, σχετικά και πολύ ενδεικτικά, μια και μοναδική τέτοια συνέπεια, τη φοροδιαφυγή.

Ωστόσο, στο πλαίσιο αυτού του εδαφίου δεν θα αναφερθούμε στις, ας τις ονομάσουμε έτσι, δυσπρόστατες συνέπειες της παραοικονομίας, αλλά σ' αυτές που, αναμφισβήτητα, είναι θετικές και για το άτομο και για το σύνολο. Πρόκειται :

ii) Για το χαμηλότερο κόστος παραγωγής :

Αυτό οφείλεται σε αίτια, που σχετίζονται με φοροδιαφυγή φοροαποφυγή, και γενικά με ενέργειες ατόμων, που περιορίζουν την έκταση του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, όπως και σε άλλα αίτια.

Στα πλαίσια των πρώτων είναι πολύ αντιπροσωπευτική η ακόλουθη δήλωση διευθυντή γαλλικής επιχείρησης : «Αν ήμουν υποχρεωμένος να δηλώσω την εργασία ενός μεταφραστή, θα μου κόστιζε 5.000 φράγκα και ο ίδιος θα έπαιρνε, καθαρά μόνο 3.500 φράγκα» ⁽¹²⁾.

Η επιχείρηση, που λειτουργεί στην παραοικονομία, περιορίζει το κόστος της στην προκειμένη περίπτωση, κατά 800 φράγκα, σε σχέση με την αντίστοιχη που θα λειτουργούσε στην επίσημη οικονομία.

Στα πλαίσια, εξάλλου, των δεύτερων μπορούμε να αναφερθούμε, γενικά, στο χαμηλότερο επίπεδο μισθών, που επικρατεί στην παραοικονομία και, που βέβαια κι αυτό είναι αποτέλεσμα, σε μεγάλο βαθμό, της μη καταβολής των κοινωνικών παροχών (άρα η εξήγηση αυτή δεν διαφέρει από την αμέσως προηγούμενη), αλλά και στο γεγονός ότι η απασχόληση σ' αυτήν είναι συχνά, συμπληρωματική της επίσημης. Θα μπορούσαμε, εδώ, να προσθέσουμε ως παράγοντα περιορισμού του κόστους παραγωγής και το ότι, η παραγωγή της παραοικονομίας πραγματοποιείται, συνήθως, σε μικρού μεγέθους και οικογενειακής φύσης επιχειρήσεις, με περιορισμένη εφαρμογή της τεχνικής προόδου και με μεθόδους, κυρίως έντασης εργασίας και όχι έντασης κεφαλαίου. Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις, διευκολύνεται η εκμετάλλευση των εργαζομένων από τους εργοδότες, στα πλαίσια της παραοικονομίας, ιδίως όταν πρόκειται για μη νόμιμες κατηγορίες εργαζομένων, όπως παράνομους μετανάστες, δημόσιους υπαλλήλους, που δεν δικαιούνται να έχουν δεύτερη απασχόληση κ.ο.κ.

ii) Για μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας.

Οι εργαζόμενοι στην παραοικονομία έχουν ελαστικό ωράριο και μεγαλύτερο, γενικά, βαθμό ελευθερίας και ανεξαρτησίας σε σύγκριση με τους εργαζομένους στον επίσημο τομέα της οικονομίας, πράγμα που αναμένεται να αυξάνει την παραγωγικότητά τους (ανεξάρτητα, αν άλλοι παράγοντες επάνω της αρνητικά) ⁽¹³⁾, χάρη σε μεγαλύτερη αυτοϊκανοποίηση, που εξασφαλίζεται μέσα απ' αυτήν ⁽¹⁴⁾.

5.3. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας και σαφέστερες είναι, αλλά και περισσότερο έχουν αναλυθεί από όσο οι θετικές της.

Ως εκ τούτου παρουσιάζονται οι αρνητικές συνέπειες των συγγραφέων Βαβούρα και Νεγρεπόντη η οποία τελευταία είναι από τους λιγοστούς συγγραφείς που έχουν την άποψη ότι υπάρχουν και θετικές και αρνητικές συνέπειες.

- Στη διεθνή βιβλιογραφία.

5.3.1. *Μακροοικονομικές.*

i) Αδυναμία εφαρμογής οικονομικής πολιτικής.

Ιδιαίτερα, όταν το ποσοστό της παραοικονομίας, μέσα στην επίσημη οικονομία είναι σημαντικό και όχι σταθερό αλλά διαχρονικά μεταβαλλόμενο, η άσκηση της οικονομικής πολιτικής από την εκάστοτε κυβέρνηση γίνεται προβληματική για πολυάριθμους λόγους.

Πρώτον, επειδή κατω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν είναι γνωστή η αναγκαία δόση πληθωρισμού, ή αντιπληθωρισμού, που θα ήταν ικανή να επιφέρει το εκάστοτε επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, εφόσον δεν είναι γνωστή η έκταση του συνολικού προβλήματος, αλλά τμήμα του μόνο. Κατά τον Feige ⁽¹⁾, οι εσφαλμένοι στατιστικοί δείκτες, ιδίως μετά το 1970, (μετά το οποίο αυξάνει η σημασία της παραοικονομίας, διεθνώς), οφείλονται στην αυξομείωση της παραοικονομίας, ως ποσοστού μέσα στην επίσημη και καταλήγουν σε υπόθεση εσφαλμένης οικονομικής πολιτικής.

Δεύτερον, επειδή η διαπίστωση ανεπαρκούς οικονομικής δραστηριότητας, που αναφέρεται μόνο στην επίσημη οικονομία και επομένως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ωθεί την εκάστοτε κυβέρνηση στην απόφαση, βασισμένη σε εσφαλμένα και ενεπαρκή στοιχεία κινδυνεύει να προκαλέσει πληθωριστικά φαινόμενα.

Τρίτον, επειδή η επίσημη οικονομική δραστηριότητα, όταν δεν λαμβάνεται υπόψη και η παραοικονομία είναι συρρικνωμένη, οι εκάστοτε κυβερνήσεις, αναγκάζονται να επιβάλουν υψηλό φορολογικό βάρος στα εμφανή εισοδήματα, και με τον τρόπο αυτό να ενθαρρύνουν την περαιτέρω προσφυγή στην παραοικονομία, με κύριο κίνητρο τη φοροδιαφυγή ⁽²⁾.

Τέταρτον, επειδή είναι σημαντικό τμήμα της κοινωνικής πολιτικής, που υλοποιείται με τα επιδόματα ανεργίας,

αποπροσανατολίζεται ικανός αριθμός από όσους, επίσημα, εμφανίζονται ως άνεργοι απασχολείται πιθανότατα στην παραοικονομία.

Πέμπτον, επειδή περιορίζει την εμπιστοσύνη των πολιτών στην αποτελεσματικότητα της κρατικής φορολογικής πολιτικής και δημιουργεί αμφιβολίες αναφορικά με το βαθμό της εφαρμοζόμενης φορολογικής δικαιοσύνης. Έτσι, δημιουργούνται και πρόσθετα κίνητρα για την προσφυγή στην παραοικονομία.

ii) Αδυναμία παρακολούθησης του τρόπου κατανομής του εισοδήματος.

Η παραοικονομία, ιδιαίτερα όταν αντιπροσωπεύει σχετικά υψηλό ποσοστό της επίσημης δραστηριότητας :

- συσκοτίζει τον τρόπο κατανομής του εισοδήματος, αφού δεν είναι δυνατή η σύλληψη όλων των εισοδημάτων, αφού δεν είναι γνωστό αν τα πρόσθετα εισοδήματα της παραοικονομίας ευνοούν κυρίως τους μισθωτούς, ή κυρίως τους αυτοαπασχολούμενους, αφού είναι αδύνατη η σίγουρη εκτίμηση για το αν η παραοικονομία ενισχύει, κυρίως, ήδη υψηλά επίσημα εισοδήματα, ή αντίθετα συμβάλλει στη συμπλήρωση χαμηλών.

- δυσχεραίνει τους στόχους, αλλά κυρίως τα αποτελέσματα της ανακαταμητικής κρατικής πολιτικής, αφού η τελευταία δεν είναι σε θέση να υπολογίσει ποιοί ευνοούνται από τα εισοδήματα της παραοικονομίας.

Η παραοικονομία, συνεπώς, είναι εξίσου πιθανόν να είναι παράγοντας ισότερης ή ανισότερης κατανομής του εισοδήματος. Η κατεύθυνσή της, ως προς αυτό το σημείο, εξαρτάται και από τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούν στη δεδομένη οικονομία, όπως βαθμός οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνική διάρθρωση, φορολογική ηθική κ.α. Δεδομένου, ωστόσο, ότι το μέγεθος της παραοικονομίας, όπως και τα επιμέρους στοιχεία, από τα οποία αυτή αποτελείται, συνήθως δεν είναι σταθερά, αλλά διαχρονικά μεταβαλλόμενα, το πιθανότερο είναι ότι και η επίδρασή της στον τρόπο κατανομής του εισοδήματος δεν είναι δεδομένη.

iii) Φοροδιαφυγή.

Η φοροδιαφυγή φέρεται ως αρνητική συνέπεια μόνο κατά τις έρευνες της Νεγρεπόντη ενώ δεν αναφέρεται κατά τον κύριο Βαβούρα.

Η φοροδιαφυγή, που έχει αναγνωρισθεί διεθνώς ως το πρωταρχικό κίνητρο της παραοικονομίας, είναι εν πολλοίς υπεύθυνη :

- για τη δημιουργία δύο κατηγοριών πολιτών : αυτούς που καταβάλλουν φόρους και εκείνους που φοροδιαφεύγουν οι ανιστότητες, στις οποίες καταλήγει η παραπάνω διάκριση είναι εμφανείς.

- για την αυξητική τάση της δημόσιας δαπάνης ως ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ, που αποτελεί το συνδυασμένο αποτέλεσμα, ύψωσης του φορολογικού βάρους και περιορισμού της φορολογικής βάσης.

- για την ανάπτυξη νέων σχέσεων, ανάμεσα στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, στα πλαίσια των οποίων ανέρχεται συνέχεια η σημασία του πρώτου, σε όρους του δεύτερου' ωστόσο, η άνοδος αυτή είναι ως ένα βαθμό ουτοπιστική, εφόσον η παραοικονομική δραστηριότητα, που παραμένει ασύλληπτη ανήκει στον ιδιωτικό τομέα μάλιστα αυτό το τμήμα της ιδιωτικής δραστηριότητας είναι αναλογικά, σημαντικότερο από όσο εκτιμάται, εφόσον απ' αυτό δεν αφαιρείται φόρος επί του εισοδήματος' επομένως, σε οικονομίες με υψηλή παραοικονομία, ο ανερχόμενος λόγος δημόσιου προς ιδιωτικό τομέα, το μέγεθος της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, το έλλειμα του κρατικού προϋπολογισμού, μέσα στο ΑΕΠ και είναι υπερεκτιμημένα.

5.3.2. Μικροοικονομικές.

i) Χαμηλή παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.

Δεν πρόκειται βέβαια για διαπίστωση αλλά για υπόθεση, που βασίζεται στο ότι, στην παραοικονομία, δεν υπάρχει εγγύηση ποιότητας, προστασία εργαζομένων, εξασφάλιση διάρκειας της απασχόλησής τους, παράγοντες που συμβάλλουν, κατά πάσα πιθανότητα, σε χαμηλότερη παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.

Είναι, εξάλλου ενδεχόμενο όσοι, εκτός από την επίσημη απασχόλησή τους εργάζονται και στην παραοικονομία, να έχουν μειωμένη απόδοση, στην πρώτη περίπτωση και υψηλό ποσοστό μερικώς αδικαιολόγητων απουσιών που όμως δεν καταλήγουν στην απόλυσή τους, εξαιτίας των σχετικών περιορισμών, που επικρατούν ⁽³⁾.

ii) Άνιστοι όροι ανταγωνισμού.

Εξαιτίας των χαμηλότερων δαπανών παραγωγής, στις επιχειρήσεις της παραοικονομίας, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες της επίσημης οικονομίας, είναι πολύ πιθανό να αυξάνεται ο βαθμός ανταγωνιστικότητας των πρώτων σε βάρος των δεύτερων. Και, ειδικότερα, όταν πρόκειται για εξαγόμενα προϊόντα, να εξασφαλίζονται μεγαλύτερες πιθανότητες επικράτησης στη διεθνή αγορά για τα

προϊόντα επιχειρήσεων της παραοικονομίας, σε σύγκριση με αυτά επιχειρήσεων της επίσημης οικονομίας ⁽⁴⁾.

iii) Υψηλότερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων.

Εξαιτίας της μεγαλύτερης κόπωσης, που οφείλεται στις πολλές ώρες εργασίας, όσων έχουν δυο απασχολήσεις, και στην αϋπνία, διευκολύνονται τα εργατικά ατυχήματα ⁽⁵⁾.

iv) Έλλειψη εγγύησης για την ποιότητα.

Οι καταναλωτές, που απευθύνονται στην παραοικονομία, για την απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών, απεμπολούν τα δικαιώματά τους αναφορικά με τις εγγυήσεις που απολαμβάνουν, για την ποιότητα, την σύσταση και εμφάνιση του προϊόντος ή τον τρόπο παροχής των υπηρεσιών. Είναι όμως πολύ πιθανόν ότι στη συνείδηση των καταναλωτών (αυτών τουλάχιστον που προσφεύγουν στην παραοικονομία), οι παραπάνω κίνδυνοι αποσταθμίζονται, πλήρως, χάρη στην εξασφάλιση χαμηλότερων τιμών (εξαιτίας χαμηλότερων δαπανών παραγωγής) ⁽⁶⁾.

v) Δυσκολία εξασφάλισης πιστώσεων.

Οι επιχειρήσεις της παραοικονομίας, είναι φυσικό να αναμένεται, έχουν δυσκολίες εξασφάλισης πιστώσεων. Η ανεπαρκής χρηματοδότησή τους, τους ώθει στην επιλογή μεθόδων παραγωγής έντασης εργασίας.

5.4. ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.

Η αξιολόγηση των συνεπειών της ελληνικής παραοικονομίας προσκρούει σε πρόσθετες και, συχνά, ανυπέρβλητες δυσκολίες, σε σύγκριση με ό,τι ισχύει σχετικά διεθνώς. Οι δυσκολίες αυτές οφείλονται σε δύο πολύ βασικούς λόγους.

- Πρώτον, στο γεγονός ότι η Ελληνική οικονομία εμφανίζεται εξαιρετικά διαφοροποιημένη, από τις οικονομίες, στις οποίες αναφέρεται το μεγαλύτερο τμήμα της σχετικής με την παραοικονομία βιβλιογραφίας: η ελληνική οικονομία δεν ανήκει στην κατηγορία των προηγμένων βιομηχανικών χωρών, αλλά και ούτε οδεύει προς αυτήν, η ελληνική οικονομία εμφανίζει ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών της πριν να έχει ολοκληρώσει ή και να βρίσκεται στη διαδικασία της προσπάθειας για εκβιομηχάνισή της.

- Δεύτερον, στο γεγονός ότι η παραοικονομία στην Ελλάδα, παρόλο ότι με την μέθοδο που επιχειρήθηκε η μέτρησή της στη μελέτη αυτή, καταλήγει σε υποεκτίμησή της, για τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν, είναι εν τούτοις συντριπτικά ανώτερη, από την αντίστοιχη σε άλλες χώρες.

Είναι ξεκάθαρο πως με τη λήψη των δύο παραπάνω διαπιστώσεων η ελληνική παραοικονομία αποκτά διαστάσεις, που δεν έχουν καν προσεγγισθεί, με οποιοδήποτε τρόπο, από τη σχετική διεθνή βιβλιογραφία.

Στη συνέχεια επιχειρείται η ψηλάφηση των ιδιαίτερων διαστάσεων που φαίνεται να περιλαμβάνει η ελληνική παραοικονομία, σε σχέση και με υπόνοιες ή ενδείξεις σχετικά με τις θετικές της συνέπειες, για την εν γένει πορεία της οικονομίας μας. Συνέπειες, βέβαια, που δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι, τελικά, δεν εξουδετερώνονται από αντίστοιχες αρνητικές.

Καταρχήν, φαίνεται πολύ πιθανό ότι οι δραστηριότητες της ελληνικής παραοικονομίας, δεν θα λάμβαναν χώρα, χωρίς αυτήν, και επομένως, δεν μπορούν να υποκατασταθούν, από αντίστοιχες της επίσημης οικονομίας. Θα επικαλεσθώ, για τη στήριξη αυτής της παραπάνω θέσης, δύο επιχειρήματα. Το πρώτο αναφέρεται στις αναμονές υψηλών περιθωρίων κέρδους, που όταν δεν διασφαλίζονται, δεν πραγματοποιείται και η δραστηριότητα που γίνεται λόγος. Δηλαδή, οι Έλληνες επιχειρηματίες, είτε επειδή πιστεύουν ότι οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν είναι υψηλότεροι των θεωρουμένων ως κανονικών, είτε

επειδή τους λείπει η επιχειρηματική παράδοση, είτε επειδή τα κατά καιρούς κυβερνητικά μέτρα είναι ανεπιτυχή, είτε, τέλος, για σωρεία άλλων πιθανών λόγων, λειτουργούν περισσότερο ως κερδοσκόποι και λιγότερο ως επιχειρηματίες, προσδίδοντας έμφαση στη μεγιστοποίηση του βραχυχρόνιου και όχι του μακροχρόνιου κέρδους. Το δεύτερο αναφέρεται στη συνειδητοποίηση, πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι στον τόπο μας έχει επικρατήσει ένα κατ' εξοχήν άδικο φορολογικό σύστημα. Το σύστημα αυτό άμβλυσε τη φορολογική ηθική των Ελλήνων, οι οποίοι φαίνεται να πιστεύουν ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί την ενδεδειγμένη αντίδραση σ' αυτό.

Με την παραπάνω, λοιπόν βασική υπόθεση ότι οι δραστηριότητες της παραοικονομίας, δεν θα είχαν πραγματοποιηθεί, εκτός αυτής ή έστω και αυτές θα αντιπροσώπευαν ένα μικρό κλάσμα αυτών που ήδη λαμβάνουν χώρα, είναι ξεκάθαρο πως χάρη στην παραοικονομία εξασφαλίζεται αστικό Α.Ε.Π. (χωρίς το αγροτικό), ανώτερο κατά 24% του επίσημου το 1985, και ολοένα διευρυνόμενο έκτοτε. Οι Έλληνες, δηλαδή, διαθέτουν στο σύνολό τους εισοδήματα κατά πολύ υψηλότερα αυτών που επίσημα τους αναγνωρίζουν οι εθνικοί λογαριασμοί. Και αυτό το γενικό αποτέλεσμα της παραοικονομίας είναι οπωσδήποτε θετικό, ιδιαίτερα αν γίνει αποδεκτή καταρχήν η υπόθεση ότι δεν θα είχε, διαφορετικά δημιουργηθεί. Οι τυχόν δυσμενείς όψεις αυτού του αποτελέσματος που ασφαλώς συνυπάρχουν σ' αυτό θα αναφερθούν στις επόμενες παραγράφους. Εδώ, ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμισθεί και μια γενικότερη συνέπεια του υψηλότερου, κατά 24% ΑΕΠ του αστικού τομέα, σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της εφαρμοζόμενης, εκάστοτε, οικονομικής πολιτικής. Είναι σαφές, πως με τόσο μεγάλη απόκλιση ανάμεσα στο επίσημο και το πραγματικό ΑΕΠ του αστικού τομέα, η οικονομική πολιτική. Επεκτατική ή περιοριστική, θα βρίσκεται μπροστά σε εκπλήξεις. Η μεν επεκτατική πολιτική εύκολα κινδυνεύει να προκαλέσει καλπάζοντα πληθωρισμό, εφόσον θα προσπαθεί να εντείνει ένα τμήμα μόνο της οικονομικής δραστηριότητας, αγνοώντας το υπόλοιπο, ενώ η περιοριστική πολιτική να μην αποδώσει επίσης τα αναμενόμενα αποτελέσματα, για τους ίδιους ακριβώς λόγους. Η αναφορά της αποτελεσματικότητας της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, ως θετική συνέπεια θα πρέπει, βέβαια να ερμηνευθεί προς την πολιτική λιτότητας, που εφαρμόστηκε στα τελευταία χρόνια στη χώρα μας ⁽²¹⁾. Θεωρείται η μερική αναποτελεσματικότητά της, ως ευνοϊκή συνέπεια

για την ελληνική οικονομία, στο τμήμα βέβαια που αυτή δεν οφείλεται σε συνέχιση της σπατάλης του δημοσίου τομέα.

Κατά την άποψη της Νεγρεπόντη η πολιτική λιτότητας έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα για την περίπτωση και το οικονομικό στάδιο, που τώρα διανύει η ελληνική οικονομία. Η παραοικονομία, ακριβώς, έχει περιορίσει τις δυσμενείς συνέπειες, που θα είχε χωρίς αυτήν, η εφαρμοζόμενη πολιτική λιτότητας, διατηρώντας έτσι την ενεργό ζήτηση, το επίπεδο της απασχόλησης και την εν γένει οικονομική δραστηριότητα, σε σχετικά υψηλά επίπεδα. Η παραοικονομία, λοιπόν, λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας, εναντίον της άτυπης πολιτικής λιτότητας, περιορίζοντας τα αντιαναπτυξιακά της αποτελέσματα.

Η σαφής αποχή της όποιας κυβέρνησης, από το να λάβει σαφή θέση απέναντι στην παραοικονομία, παρά τη συνειδητοποίηση απ' αυτήν της τεράστιας σημασίας της, αποτελεί ενδεχόμενα έμμεση αποδοχή αυτής της πραγματικότητας.

Ακόμη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ελληνική οικονομία δεν προσανατολίζεται πια σοβαρά προς μια συνέχιση της ανεπιτυχούς προσπάθειας εκβιομηχάνισής της και ότι ο τουρισμός εμφανίζεται, για τα επόμενα χρόνια, ως ο ηγετικός της τομέας, όχι από επιλογή αλλά από ανάγκη. Αν έτσι πράγματι έχει η κατάσταση είναι πολύ πιθανό να έχουμε σ' αυτόν μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα, σε διεθνές επίπεδο, και χάρη στην παραοικονομία.

Η διάσταση αυτή του προβλήματος της παραοικονομίας στην Ελλάδα, προβλέπεται ότι θα ενισχυθεί και από τις εξελίξεις των τ. σοσιαλιστικών οικονομιών. Η σταδιακή ενσωμάτωσή τους, στο καπιταλιστικό σύστημα, θα συμβάλλει πιθανότατα, στην αύξηση του τουριστικού ρεύματος, προς την χώρα μας από τις οικονομίες αυτές. Και αν η τόσο σημαντική συμβολή της παραοικονομίας που εστιάζεται σε μεγάλο βαθμό και στον τουρισμό, συνεχισθεί, το στοιχείο αυτό θα την ενθαρρύνει, ακόμη περισσότερο στο μέλλον.

Ο τρόπος εξάλλου της κατανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα θα γινόταν δικαιότερο αν :

- Μέσα στις διαφυγούσες προσόδους της αυτοαπασχόλησης, ένα σημαντικό τμήμα τους ήταν και αμοιβές εργαζομένων στην παραοικονομία.

- Η συμμετοχή στην παραοικονομία, αυτοαπασχολούμενων με χαμηλό εισόδημα ήταν ανώτερη από την αντίστοιχη αυτοαπασχολούμενων με υψηλότερο εισόδημα.

Στην πρώτη περίπτωση θα υπήρχε τάση βελτίωσης της επίσημης λειτουργικής κατανομής, ενώ στη δεύτερη θα επρόκειτο για οριζόντια ανατανομή, μέσα στους κάλπους της κοινωνικοεπαγγελματικής κατηγορίας των αυτοαπασχολούμενων.

Χωρίς να σημαίνει αποδοχή της παραοικονομίας ως επιθυμητής δραστηριότητας, στα πλαίσια της ελληνικής οικονομίας, θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι στην περίπτωσή της η παραοικονομία εκφράζει φαινόμενο λιγότερο ανώμαλο από όσο αλλού. Κι αυτό επειδή ο ανορθόδοξος τρόπος που ακολούθησε η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας ενθάρρυνε όλους εκείνους τους διαρθρωτικούς παράγοντες, που δημιουργούν και εκτρέφουν την παραοικονομική δραστηριότητα.

5.5. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ.

Οι αρνητικές συνέπειες της ελληνικής παραοικονομίας δεν διαφέρουν από τις αντίστοιχες που διαπιστώνονται σε διεθνή κλίμακα. Ωστόσο, λόγω του εξαιρετικά σημαντικού μεγέθους της όπως και των ιδιορρυθμιών της ελληνικής οικονομίας, οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας, στην Ελλάδα φαίνεται από πολυάριθμες ενδείξεις (ότι εστιάζονται στο χώρο της κατανομής του εισοδήματος και διαχέονται ως προεκτάσεις του στο εσωτερικό της οικονομίας, αλλά και στις σχέσεις με την αλλοδαπή.

Η συγκεκριμενοποίηση αυτή της ελληνικής παραοικονομίας περιλαμβάνει και κάποιους εμφανείς κινδύνους, αναφορικά με την ερμηνεία των δυσμενών συνεπειών της, τις οποίες ήδη θίξαμε σε διάφορα σημεία αυτής της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα, η αδυναμία διάκρισης, προς το παρόν των εισοδημάτων της παραοικονομίας, σε προσθήκη στα επίσημα εισοδήματα αυτοαπασχολούμενων ή μισθωτών μας αναγκάζει να τα αποδώσουμε, ολοκληρωτικά, στους πρώτους επιβαρύνοντάς τους και με όλες τις δυσμενείς συνέπειες που προκύπτουν από τους τρόπους διάθεσής τους.

Με την πολύ σημαντική αυτή επιφύλαξη, που όμως δεν υπάρχει τρόπος, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία ή και την επεξεργασία τους, να αντιμετωπισθεί, ικανοποιητικά, θα προχωρήσουμε στη διερεύνηση των δυσμενών συνεπειών της ελληνικής παραοικονομίας, διακρίνοντάς τις σε αυτές που αφορούν το εσωτερικό και σ' αυτό που αναφέρονται στις σχέσεις μας με την αλλοδαπή.

A. Στο εσωτερικό της οικονομίας.

Τα αποτελέσματα της παραοικονομίας στο εσωτερικό της ελληνικής οικονομίας μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής :

α) Καθεστώς φορολογίας.

Η παραοικονομία και η συνεχής διαχρονική της διεύρυνση ευθύνεται κυρίως για το εξαιρετικά άδικο φορολογικό σύστημα στην Ελλάδα. Αυτό έχει ουσιαστικά καταλήξει να εξασφαλίζει το σύνολο σχεδόν των εσόδων από τη φορολογία φυσικών προσώπων, με την ολοένα μεγαλύτερη επιβάρυνση των μισθωτών. Οι τελευταίοι αυτοί στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 46% μόνο της συνολικής απασχόλησης, έναντι του 82%, κατά μέσο όρο, στις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας. Η ουσιαστική απαλλαγή των αγροτών που ακόμη εκπροσωπούν το 30%

περίοπου της συνολικής απασχόλησης, από την υποχρέωση καταβολής φόρων στο εισόδημά τους, όπως και η θεαματική μείωση των επισήμων εισοδημάτων των αυτοαπασχολούμενων που μετέχουν κατά 24% στη συνολική απασχόληση, καταλήγει στην υπερβολική φορολογική εκμετάλλευση των μισθωτών, που για τεχνικούς λόγους αδυνατούν να αποκρύψουν τα εισοδήματά τους.

Και, βέβαια, το μέγεθος αυτής της φορολογικής εκμετάλλευσης των μισθωτών, στην Ελλάδα, δεν είναι συγκρίσιμο με άλλες οικονομίες, στις οποίες οι μισθωτοί είναι διπλάσιοι σχεδόν σε ποσοστό μέσα στη συνολική απασχόληση, αλλά και η παραοικονομία αντιπροσωπεύει πολύ μικρότερο ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ τους.

Δημιουργείται, έτσι ένας φαύλος κύκλος : η παραοικονομία που συνεχώς διευρύνεται στην Ελλάδα, απορροφά ολοένα και μεγαλύτερα εισοδήματα από την επίσημη οικονομία, περιορίζοντας με τον τρόπο αυτό, τη φορολογική βάση : Ο περιορισμός της φορολογικής βάσης καταλήγει στην ανάγκη αύξησης του φορολογικού βάρους επί των μισθωτών.

Φυσικά, στα πλαίσια των κατευθυντηρίων υποθέσεων αυτής της μελέτης, δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο, όπως ήδη τονίστηκε παραπάνω, της προσφυγής και μισθωτών στην παραοικονομία : είτε με την ιδιότητα του μισθωτού, που όμως δεν δηλώνει τα ανεπίσημα εισοδήματά του και δεν φορολογείται γι' αυτό, είτε με την ιδιότητα του αυτοαπασχολούμενου.

β) Λόγος εισοδημάτων αυτοαπασχολούμενων προς μισθούς.

Ο λόγος αυτός με προσθήκη και των ανεπίσημων εισοδημάτων των αυτοαπασχολούμενων στα επίσημα διαχρονικά ανέρχεται με θεαματικούς ρυθμούς. Διευρύνεται, ακόμη, η διαφορά ανάμεσα στον παραπάνω λόγο που προκύπτει με βάση τα επίσημα και τα ανεπίσημα εισοδήματα, των δύο αυτών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών. Π.χ. για το 1981, εκτιμήθηκαν οι λόγοι αυτοί και βρέθηκε ότι :

- με βάση τα επίσημα εισοδήματα ήταν 1,29
- και με βάση και τα ανεπίσημα (με προσθήκες μόνο στα εισοδήματα των αυτοαπασχολούμενων).

Δεδομένου, ότι τα εισοδήματα της παραοικονομίας αυξάνονται ταχύτατα μετά το 1981.

Ενόψει του γεγονότος ότι, το μέσο εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων είναι ανώτερο του αντίστοιχου των μισθωτών (1,29 το 1981), οι αυτοαπασχολούμενοι θα πρέπει να αναμένεται ότι θα

έχουν μικρότερη ροπή για κατανάλωση από τους μισθωτούς και μεγαλύτερη εισοδηματική ελαστικότητα για εισαγωγές. Ο συνδυασμός των δύο είναι πιθανότατα υπεύθυνος για την συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων ως ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ, που διαπιστώνεται μετά το 1973. Το αποτέλεσμα αυτό θα πρέπει να εντείνεται όσο ο πραγματικός λόγος εισοδημάτων αυτοαπασχολούμενων προς εισοδήματα μισθωτών ανέρχεται.

Η αποθάρρυνση για τη διενέργεια βιομηχανικών επενδύσεων είναι η αναπότρεπτη συνέπεια. Εξάλλου, τα ολοένα διευρυνόμενα εισοδήματα της παραοικονομίας ενισχύουν τον πληθωρισμό, σε πείσμα της όποιας πολιτικής λιτότητας, εφόσον η τελευταία είναι να συρρικνώσει αποκλειστικά και μόνο τα εισοδήματα των μισθωτών, όπως και τη ζήτηση για υπηρεσίες· η σημασία των τελευταίων αυτών, εξάλλου από την άποψη της συμμετοχής τους στο πραγματικό (και όχι μόνο στο επίσημο) ΑΕΠ, όπως και στη συνολική απασχόληση αυξάνει. Η αύξηση αυτή περικλείει κινδύνους παρασιτισμού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αφού δεν συμβαδίζει με παράλληλη αύξηση της βιομηχανίας.

Η ελληνική λοιπόν παραοικονομία εκτός από τις αρνητικές της συνέπειες, που αναγνωρίζονται διεθνώς, είναι επιπλέον και υπεύθυνη για τη συνέχιση, την ανακύκλωση και τη διαχρονική έντασή της στρεβλής διαρθρωτικής φυσιογνωμίας της οικονομικής μας ανάπτυξης.

γ) Η επικινδυνότητα της πολιτικής λιτότητας.

Με επικρατούσες συνθήκες της ελληνικής οικονομίας, η οποία πολιτική λιτότητας, εκτός του ότι είναι αναποτελεσματική, είναι επιπλέον και επικίνδυνη, στο μέτρο που συμβάλλει στην άνοδο του λόγου εισοδήματα αυτοαπασχολούμενων προς εισοδήματα μισθωτών.

Β. Στις σχέσεις της με την αλλοδαπή.

Το διαρθρωτικό φαινόμενο του σημαντικού ελλείμματος του εμπορικού μας ισοζυγίου, που δεν αντιμετωπίστηκε με επιτυχία από την πολιτική λιτότητας, και που κυρίως οφείλεται τα τελευταία χρόνια στις αυξανόμενες εισαγωγές βιομηχανικών καταναλωτικών προϊόντων δεν είναι πιθανότητα άσχετο με την παραοικονομία και τις προεκτάσεις της. Η υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα εισαγωγή των υψηλών εισοδημάτων, των εισοδημάτων που δεν μειώνονται από την καταβολή φόρων, την ανεξέλεγκτη εισοδημάτων που, αναγκαστικά, στρέφονται στην απόκτηση πολυτελών αγαθών εισαγωγής, για να ικανοποιήσουν μεταξύ άλλων και την επιθυμία για επίδειξη των δικαιούχων τους,

αντικατοπτρίζεται ασφαλώς πολύ περισσότερο στα εισοδήματα της παραοικονομίας από όσο στα επίσημα εισοδήματα των μισθωτών.

Αλλά και από την πλευρά των βιομηχανικών μας εξαγωγών η παραοικονομία είναι υπεύθυνη για την αδυναμία αξιόλογης ανάπτυξής τους, στο βαθμό που παρεμποδίζει την βιομηχανική ανάπτυξη και περιορίζει την αποτελεσματικότητα κινήτρων για τον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας και τη μεταβολή της διάρθρωσής της προς την κατεύθυνση της νέας τεχνολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

6.1. ΓΕΝΙΚΑ

Υπάρχει σήμερα ένα αυξανόμενο μέρος της οικονομικής φιλολογίας, που υποστηρίζει ότι η φοροδιαφυγή ίσως παράγει μια ολόκληρη σειρά από δυνητικά ζημιογόνα οικονομικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα η ταυτόχρονη ύπαρξη φορολογουμένων τομέων έχει μια αρνητική επίδραση στην κατανομή των πόρων, της οποίας το κόστος ευημερίας ίσως είναι σημαντικό. Επιπρόσθετα, η φοροδιαφυγή καθιστά ορισμένους μακροοικονομικούς δείκτες πιθανώς παραπλανητικούς, που με τη σειρά τους ίσως προκαλέσουν την κυβέρνηση να υιοθετήσει λανθασμένες πολιτικές.

Στο μέτρο που η φοροδιαφυγή έχει βλαβερές παρενέργειες, κάποιος πρέπει να αναλογιστεί τι, αν κάτι, πρέπει να γίνει για τη φοροδιαφυγή. Αυτό είναι προφανώς ένα ζήτημα κάποιας σημασίας και όχι αναγκαία ένα εύκολα επιλύσιμο πρόβλημα. Η μείωση της φοροδιαφυγής για παράδειγμα, με την αύξηση του αριθμού των ελέγχων που αναλαμβάνονται από τις φορολογικές αρχές, είναι μια διαδικασία που έχει κόστος. Έτσι, η τέλεια εξάλειψη της φοροδιαφυγής ίσως αποδειχθεί περισσότερο ζημιογόνα παρά ωφέλιμη. Οι οικονομολόγοι που αναζητούν τις άριστες πολιτικές περιορισμού της φοροδιαφυγής θα πρότειναν οι δαπάνες για τον περιορισμό της φοροδιαφυγής να ανερχόταν μέχρι του σημείου όπου το οριακό κόστος μιας τέτοιας δραστηριότητας ισούται με το οριακό όφελος από αυτήν. Εν τούτοις, ενώ μια τέτοια πολιτική είναι εύκολο να προταθεί θεωρητικά, στην πράξη είναι μάλλον δύσκολο να προταθεί θεωρητικά, στην πράξη είναι μάλλον δύσκολο να διαμορφωθεί και να εφαρμοστεί. Το ζήτημα γίνεται πιο περίπλοκο, διότι οι αρχές έχουν μια ποικιλία μέσων πολιτικής, με τα οποία αντιμετωπίζουν τη φοροδιαφυγή, για παράδειγμα εφοριακούς για διενέργεια ερευνών, ποινές, φορολογικούς συντελεστές κ.λ.π. Μια άριστη πολιτική απαιτεί ένα προσεκτικό στάθμισμα όλων αυτών των μέσων.

Παρακάτω εξετάζονται ένα σύνολο απλών κανόνων πολιτικής. Περιγράφονται ως απλοί γιατί η φορολογική αρχή υποτίθεται ότι χρησιμοποιεί ακριβώς τα ίδια όπλα σε κάθε άτομο. Για παράδειγμα, κάθε ένας έχει ίση πιθανότητα να ελεγχθεί. Παρόμοια, αν βρεθεί να αποφεύγει τη φορολογία, κάθε φοροφυγιάς υπόκειται στην ίδια ποινή. Παρά την

απλότητα της προσέγγισης που ακολουθείται, πρέπει να απαντηθεί ένας αριθμός από ενδιαφέρουσες ερωτήσεις. Για παράδειγμα, ποιό είναι το άριστο ποσοστό εντοπισμού, ποιό είναι το άριστο πρόστιμο, ποιό είναι το άριστο επίπεδο φοροδιαφυγής; Μια λύση είναι να καθοριστούν πολύ υψηλές ποινές - πρόστιμα με χαμηλά ποσοστά ελέγχου, διότι τα πρόστιμα δεν κοστίζουν σχεδόν τίποτε ενώ η έρευνα κοστίζει.

Η φορολογική αρχή ίσως μπορεί να εφαρμόσει μια πιο εκλεπτυσμένη πολιτική, αν έχει κάποια μέσα για να αποφασίζει κατά πόσον ένας φορολογούμενος είναι πιθανόν να προσπαθήσει να αποφύγει την καταβολή φόρου. Για παράδειγμα, αν θεωρεί ότι κάποιος δηλώνει ένα χαμηλό εισόδημα σε σύγκριση με άλλους που δουλεύουν στην ίδια απασχόληση και ζουν στην ίδια περιοχή, τότε ίσως να αποφασίσει να ελέγξει αυτό το άτομο. Με άλλα λόγια, διαφορετικές πιθανότητες ελέγχου ισχύουν για διαφορετικές ομάδες στην κοινωνία. Ασφαλώς τα διαφορετικά ποσοστά ελέγχου θα μπορούσαν να εφαρμόζονται επίσης κατά καθαρά τυχαίο τρόπο. Ομοίως, οι κατ' εξακολούθηση παραβάτες θα υπόκεινται σε διαφορετικές τιμωρίες από τους για πρώτη φορά παραβάτες. Γενικά, μπορεί ναδειχθεί ότι οι εκλεπτυσμένες πολιτικές είναι κανονικά ανώτερες από τις απλές πολιτικές στο να μειώνουν τη φοροδιαφυγή και να αυξάνουν τα έσοδα.

Οι πολιτικές που εξετάζονται είναι μάλλον παραδοσιακές της επιβολής του νόμου, δηλαδή εκείνες της βεβαιότητας και της αυστηρότητας της τιμωρίας. Υπάρχουν και άλλα μέσα τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη μείωση της φοροδιαφυγής. Ένα προφανές είναι η μείωση του συντελεστή του φόρου εισοδήματος. Όπως έχουμε δει, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η μείωση του συντελεστή του φόρου εισοδήματος ασκεί μια σημαντική επίδραση στη φοροδιαφυγή. Επιπρόσθετα δεν είναι αυστηρά ένα μέσο το οποίο οι φορολογικές αρχές είναι ελεύθερες να διαλέξουν. Εν τούτοις, οι κυβερνήσεις σε όλο τον προοδευμένο, βιομηχανικό κόσμο μειώνουν σημαντικά τους συντελεστές του φόρου εισοδήματος κατά τα τελευταία έτη. Μια αιτιολόγηση γι' αυτό είναι το επιχείρημα ότι οι υψηλότεροι φορολογικοί συντελεστές σπάνια αποδίδουν. Η φορολογία που αντιστοιχεί σ' αυτούς είτε αποφεύγεται είτε διαφεύγει.

6.2. ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ : ΑΠΛΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ.

Το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής φιλολογίας που αναφέρεται στην επιβολή της φορολογικής νομοθεσίας είναι βασισμένο στην υπόθεση ότι η φοροδιαφυγή είναι βασικά ανεπιθύμητη και θα έπρεπε, ως εκ τούτου, να μειωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο, αν όχι να εξαλειφθεί. Επιπρόσθετα, η ανάλυση έχει επικεντρωθεί σε δύο μόνο όπλα πολιτικής - στην πιθανότητα του εντοπισμού και την αυστηρότητα της ποινής. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η φιλολογία της πολιτικής της φοροδιαφυγής έχει πολλές ομοιότητες με τη φιλολογία της οικονομικής προσέγγισης της επιβολής του ποινικού νόμου. Η κύρια διαφορά τους είναι ότι στην εγκληματολογική φιλολογία οι οικονομολόγοι είναι πολύ προσεκτικοί στον προσδιορισμό του κοινωνικού κόστους του εγκλήματος και του ελέγχου του και στην εξαγωγή της συνάρτησης της κοινωνικής απώλειας. Η έρευνα όσον αφορά την επιβολή του φορολογικού νόμου, γενικά δεν είναι τόσο σαφής.

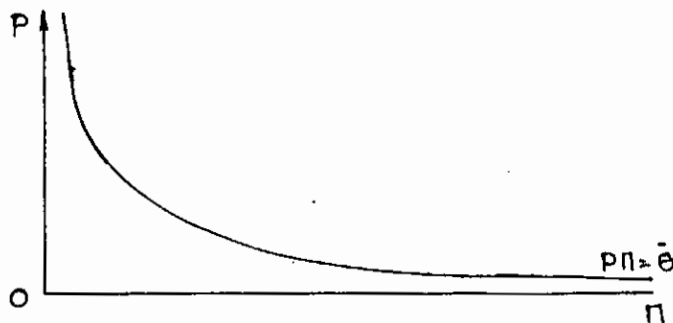
Η προσέγγιση είναι γενικώς να επισημαίνονται οι άριστες τιμές της πιθανότητας εντοπισμού και της αυστηρότητας της τιμωρίας προκειμένου να εξαλειφθεί τελείως η φοροδιαφυγή. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να διευκρινιστεί με την βοήθεια των Allingham και Sanduo που αναφέρθηκε πιο πριν. Εκεί βρέθηκε ότι τα άτομα εμπλέκονται σε φοροδιαφυγή αν $r \cdot p < \theta$, όπου r είναι η πιθανότητα εντοπισμού, p είναι η ποινή επί του αδήλωτου εισοδήματος, θ ο συνήθης συντελεστής του φόρου εισοδήματος. Δηλαδή, τα άτομα θα αποκρύπτουν εισόδημα, αν η αναμενόμενη ποινή για κάθε μονάδα αυτού του εισοδήματος του είναι μικρότερη από το συνήθη συντελεστή φόρου εισοδήματος. Είναι ένα απλό θέμα για μια φορολογική αρχή, που αποσκοπεί στην εξάλειψη της φοροδιαφυγής, να καθορίσει τιμές για τα r και p , έτσι ώστε $r \cdot p > \theta$. Αν αυτό γινόταν, κανένας δεν θα αναλάμβανε τον κίνδυνο να αποκρύψει εισόδημα και η φοροδιαφυγή θα εξαλειφόταν τελείως.

Επιπλέον, φαίνεται ότι η φορολογική αρχή μπορεί να υποκαθιστά ένα μέσο πολιτικής με κάποιο άλλο. Αυτό μπορεί να δειχθεί αρκετά καθαρά όταν σχεδιάσουμε το «σύνολο ειλικρίνειας». Αυτό γίνεται στο Σχήμα 4, όπου η καμπύλη $r \cdot p = \theta$ αντιστοιχεί σε μια δεδομένη τιμή του θ ή θ . Για σημεία πάνω από την καμπύλη ισχύει ότι $r \cdot p > \theta$ και κανένας δεν θα διαφεύγει.

Τα σημεία πάνω από την καμπύλη ονομάζονται Η για να δείχνουν το σύνολο των τιμών που εξασφαλίζουν τέλεια εντιμότητα. Επιπλέον, οι άριστες τιμές για τα ρ και π εξαρτώνται από το μέγεθος του θ . Για τιμές του θ μεγαλύτερες από θ , η αρχή χρειάζεται να καθορίζει μεγαλύτερες τιμές για το ρ ή το π ή και τα δύο, προκειμένου να αντιμετωπίζει το κίνητρο για φοροδιαφυγή που δημιουργείται από τον υψηλότερο φορολογικό συντελεστή. Δηλαδή τα άτομα με μεγαλύτερα εισοδήματα και επομένως υψηλότερους οριακούς φορολογικούς συντελεστές θα αντιμετωπίζονται με υψηλότερες τιμές του ρ και π .

Βεβαίως, αυτή η συγκεκριμένη άριστη πολιτική προέρχεται από ένα ιδιαίτερο υπόδειγμα φοροδιαφυγής, όπου τα ρ , π και θ είναι σταθερά για τον κάθε φορολογούμενο, στο οποίο επιβάλλονται ποινές στο μη δηλωθέν εισόδημα και στο οποίο οι φορολογούμενοι χαρακτηρίζονται από απαρésκεια στην ανάληψη κινδύνου και υποτίθεται ότι μεγιστοποιούν την αναμενόμενη χρησιμότητα ή ευημερία τους. Εν τούτοις, αξιοσημείωτοι παρόμοιοι κανόνες πολιτικής μπορούν να εξαχθούν από εναλλακτικούς προσδιορισμούς του προβλήματος του φορολογούμενου.

Δεδομένου ότι υπάρχει ένα άπειρο σύνολο συνδυασμών των ρ και π που ικανοποιεί την απαίτηση $\rho \pi > \theta$, ποιόν θα πρέπει να επιλέξει η κυβέρνηση ή η φορολογική αρχή; Θα φαινόταν φυσικό να βγει το συμπέρασμα ότι καθώς η αύξηση του ρ κοστίζει (π.χ. η απασχόληση περισσότερων φορολογικών επιθεωρητών), αλλά ότι η αύξηση του π κοστίζει σχετικά λιγότερο (τα πρόστιμα είναι σχεδόν χωρίς κόστος), τότε μια άριστη πολιτική θα περιελάμβανε καθορισμό του ρ σε σχεδόν μηδενικό και τους σε σχεδόν άπειρο επίπεδο. Δεδομένου αυτού του αποτελέσματος, θα πρέπει να διερωτηθεί κανείς γιατί η κυβέρνηση δεν αυξάνει τις ποινές απεριόριστα, ώστε να εξαλείψει τη φοροδιαφυγή. Στην πραγματικότητα οι ποινές ως προς τη φοροδιαφυγή είναι γενικά μικρές.

Σχήμα 5

Η σχέση αντίστροφης αναλογίας μεταξύ αβεβαιότητας και αυστηρότητας της ποινής.

Υπάρχουν τουλάχιστον δύο λόγοι γι' αυτό. Ο ένας είναι η ανάγκη της προσαρμογής της τιμωρίας στο έγκλημα και ο άλλος σχετίζεται με λόγους ισότητας. Λογικά, ο πρώτος από αυτούς είναι ο σημαντικότερος, για να δικαιολογήσει περιορισμό του μεγέθους των ποινών.

Κανείς δεν θα επιθυμούσε να δει ανθρώπους είτε να εκτελούνται είτε να καταδικάζονται σε ισόβια φυλάκιση για μικρής σημασίας πράξεις φοροδιαφυγής. Αυτό θα φαινόταν «άδικο». Οικονομολόγοι, που αναπτύσσουν ερευνητικό έργο στην περιοχή της επιβολής της ποινικής νομοθεσίας (Stigler, 1970), έχουν τονίσει την ανάγκη της διατήρησης ενός στοιχείου οριακής αποτροπής στη διάρθρωση των ποινών. Για να χρησιμοποιηθεί ακραία περίπτωση, υποθέτουμε ότι η ποινή τόσο για φοροδιαφυγή όσο και για φόνο είναι ο θάνατος. Τότε, τελείως ξεκάθαρα, θα ήταν στα ενδιαφέροντα των φοροφυγάδων να δολοφονούν κάθε έναν που ξέρει για τη φοροδιαφυγή τους. Οι άνθρωποι δεν θεωρούν τη φοροδιαφυγή σοβαρό έγκλημα. Έτσι, φαίνεται λογικό να επιβληθεί στο π ένα σχετικά χαμηλό ανώτατο όριο.

Μια πολιτική που θα καθόριζε πολύ υψηλές ποινές για τη φοροδιαφυγή φαίνεται να έχει κάποια μειονεκτήματα. Μια πολιτική που έχει σκοπό να εξαλείψει τη φοροδιαφυγή θα πρέπει να δεχθεί όρια για την τιμή του π (αυστηρότητα της ποινής). Λογικά, αυτά τα όρια θα πρέπει να αποφασίζονται λαμβάνοντας υπόψη την πολιτική της ποινικής δικαιοσύνης, για παράδειγμα την ανάγκη να σχετίζεται τιμωρία με την παράβαση, προκειμένου να διατηρείται ένα στοιχείο οριακής αποτροπής.

Αν η φορολογική αρχή δεν μπορεί να βασίζεται σε ανέξοδες τιμωρίες για την εξάλειψη της φοροδιαφυγής, αλλά πρέπει να χρησιμοποιεί δαπανηρές μεθόδους εντοπισμού, τότε η πολιτική της ολοκληρωτικής εξάλειψης της φοροδιαφυγής ίσως δεν είναι άριστες (Ba Idty, 1984). Χρειάζεται να αντισταθμισθούν οι δαπάνες αποτροπής της φοροδιαφυγής με τα κέρδη που θα προέρχονται από την ένταση της προσπάθειας εντοπισμού. Έχει υποστηριχθεί συχνά ότι τα έσοδα από την ένταση της προσπάθειας εντοπισμού είναι σημαντικά.

Οι Skinner και Siemrod ισχυρίζονται ότι «ο κατάλληλος κανόνας είναι να εξισώνεται το οριακό κόστος της πρόσθετης προσπάθειας επιβολής του νόμου με την οριακή μείωση του κόστους συνολικής ευημερίας, με το οποίο συνδέεται η φοροδιαφυγή. Η αύξηση της προσπάθειας εντοπισμού της φοροδιαφυγής μέχρι το σημείο που το

οριακό κόστος της επιβολής του νόμου εξισώνεται ακριβώς με τα επιπλέον έσοδα που δημιουργεί, ίσως παράγει μια υπερβολική συγκέντρωση φόρων. Αυτό συμβαίνει διότι τα επιπλέον έσοδα που δημιουργούνται είναι απλά μια μεταφορά πόρων από τον ιδιωτικό στο δημόσιο τομέα. Το κέρδος για την κοινωνία θα είναι η διαφορά μεταξύ της κοινωνικής αξίας του επιπλέον δημόσιου αγαθού, που θα παραχθεί σαν αποτέλεσμα της αύξησης αυτής και της κοινωνικής αξίας της χαμένης ιδιωτικής κατανάλωσης. Είναι λογικό να βγει το συμπέρασμα ότι αυτό το μέγεθος θα είναι μικρότερο από το ποσό του φόρου που συλλέχτηκε.

Ίσως υπάρχουν πολλοί λόγοι για να αμφισβητηθεί η αποδοχή της πολιτικής, που σκοπό έχει την πλήρη εξάλειψη της φοροδιαφυγής. Έχουμε ήδη αμφισβητήσει το ότι είναι γενικότερα επιθυμητό να επιβληθεί τέλεια ειλικρίνεια, βασιζόμενος στο γεγονός ότι κάτι τέτοιο συνδέεται με τεράστιο κόστος. Η κυβέρνηση είναι αναγκασμένη να υιοθετεί μια καθαρά πραγματιστική προσέγγιση όσον αφορά την επιβολή του φόρου. Θα το κάνει αυτό όσο οι ωφέλειες δεν επερκαλύπτονται σημαντικά από το κόστος. Εν τούτοις, αφήνοντας κατά μέρος το θέμα του κόστους, υπάρχει ίσως μια κοινωνική προτίμηση, για λιγότερη από απόλυτη ειλικρίνεια.

6.3. ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΕΚΛΕΠΤΥΣΜΕΝΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ.

Μέχρι τώρα έχουμε υποθέσει ότι κάθε φορολογούμενος αντιμετωπίζει την ίδια πιθανότητα να ελεγχθεί, αποκαλυφθεί, και τιμωρηθεί. Μια περισσότερο αποτελεσματική χρήση των πόρων της φορολογικής αρχής ίσως απαιτεί διαφορετικές πιθανότητες ελέγχου για τα άτομα. Θα πρέπει να τονιστεί ότι και οι δύο προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από μια άποψη των σκοπών της κοινωνίας. Ενδιαφέρονται για την αύξηση των φορολογικών εσόδων και την ελαχιστοποίηση του αριθμού των φοροφυγάδων, αντίστοιχα. Ευρύτερα θέματα, όπως πώς χρησιμοποιούνται τα αυξημένα έσοδα ή αν η φοροδιαφυγή θα έπρεπε να αποθαρρυνθεί, δεν εξετάζονται.

Έχει προταθεί από τους Landsberger και Meilijson ένα σύστημα ποινών που εξαρτάται από την πολιτεία. Τα άτομα αρχικά χωρίζονται σε διαφορετικές ομάδες, τελείως αυθαίρετα. Αυτές οι ομάδες μετά υπόκεινται σε τυχαίους ελέγχους με γνωστές, αλλά διαφορετικές πιθανότητες.

Έτσι σε έναν έλεγχο, το άτομο που θα βρεθεί ένοχο απάτης επιβαρύνεται με πρόστιμο και μετακινείται σε ομάδα με υψηλή πιθανότητα ελέγχου. Αντίθετα, ένα άτομο που εντάσσεται σε έλεγχο από ομάδα με υψηλή πιθανότητα ελέγχου (δηλαδή άτομο που θεωρείται πιθανόν ένοχο απάτης) αν δεν έχει διαπράξει απάτη μετακινείται στην ομάδα με χαμηλή πιθανότητα ελέγχου.

Η φορολογική αρχή αντιμετωπίζει έναν εισοδηματικό περιορισμό, που προσδιορίζει το μέγιστο ποσοστό του πληθυσμού που μπορεί να ελεγχθεί κάθε χρονική περίοδο. Ο σκοπός της φορολογικής αρχής υποτίθεται ότι είναι η ελαχιστοποίηση του αριθμού των φοροφυγάδων, αν και δεν δύναται να τον μειώσει στο μηδέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ:

Η σωστή πολιτική που πρέπει να εφαρμοστεί απέναντι στην παραοικονομία είναι δύσκολο να διατυπωθεί γιατί δεν μπορεί να διαγραφεί με άλλους τρόπους, αφού υπάρχουν θετικές αλλά και αρνητικές συνέπειες. Πολύ πιο δύσκολα θα είναι τα πράγματα εάν εξακολουθούν να υπερισχύουν και να επικρατούν αρνητικές συνέπειες, διότι αυτές, πολύ πιο σοβαρότερες από τις θετικές, σίγουρα θα βλάψουν πολύ περισσότερο τις αναγκαίες διορθωτικές μεταβολές της οικονομίας μας.

Προσπαθώντας με απλή καταδίωξη να σταματήσουμε την παραοικονομία χωρίς να επιτύχουμε μία αναπτυξιακή πορεία και με δεδομένες τις ισχύουσες διαρθρώσεις της οικονομίας μας, αντιθέτως ενισχύουμε την παραοικονομία και όπως δείχνουν πρόσφατες μελέτες επί τούτου θα την αυξάνουμε μάλιστα επικίνδυνα, γιατί αυτή η απλή πολιτική καταπολέμησής της θα εξαφάνιζε το 1/4 του αστικού Α.Ε.Π. και χωρίς ν' αντικαταστήσει αυτό με κάποια πιο υγιή δραστηριότητα. Θα αύξανε επίσης την ανεργία και ίσως να μείωνε πολύ τα έσοδα που προέρχονται από τον τουρισμό, με αποτέλεσμα όλων αυτών να συρρικνωθεί σε αξιόλογο βαθμό η οικονομική δραστηριότητα.

Επομένως η ελληνική παραοικονομία δεν είναι δυνατόν να μειωθεί αν όλοι οι αρμόδιοι δεν «μηδενίσουν» ή τουλάχιστον αλλοιώσουν τις ιδιορρυθμίες της.

Οι διάφορες μελέτες και έρευνες που έχουν γίνει για την παραοικονομία μας δίνουν τη δυνατότητα να γνωρίζουμε πως μπορούμε να επηρεάσουμε το μέγεθος της εφαρμόζοντας εκάστοτε και ανάλογα τα παρακάτω συγκεκριμένα μέτρα :

- 1) Με την αύξηση των εισαγωγών καταναλωτικών βιομηχανικών προϊόντων, η παραοικονομία θα μειωθεί.
- 2) Αν αυξήσουμε τις καταναλωτικές δαπάνες του δημοσίου η παραοικονομία θα αυξηθεί.
- 3) Αν αυξήσουμε τις επενδύσεις στη βιομηχανία η παραοικονομία σίγουρα θα μειωθεί.
- 4) Τέλος αν αυξήσουμε την απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών ταυτοχρόνως το γεγονός αυτό θα αποφέρει αύξηση της παραοικονομίας.

Πέραν των προαναφερομένων αυτών μέτρων που με την εφαρμογή τους μπορούμε να επηρεάσουμε το μέγεθος της παραοικονομίας έχουν εξαγγελθεί κατευθύνσεις και μέτρα δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής που είναι πρόσφατα και ας μην έχουν ακόμη παρουσιάσει συνέπειες, επιτρέπουν τουλάχιστον να κάνουμε κάποιες εκτιμήσεις που αφορούν την εξέλιξη του φαινομένου αυτού.

Αρχίζοντας από την πολιτική της λιτότητας στην οποία κύριο χαρακτηριστικό της είναι η περιοριστική πολιτική, κατανοούμε όλοι ότι για αρκετά χρόνια ακόμη θα απομακρύνουμε τις βλέψεις μας για επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα να ενταθεί η παραοικονομία για δύο λόγους :

1) Επειδή η διενέργεια βιομηχανικών επενδύσεων η οποία λειτουργεί περιοριστικά για την παραοικονομία, δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, με αποτέλεσμα να συρρικνώνει την ενεργό ζήτηση, με τη σημαντική μείωση των μισθών και σε καθεστώς που επιβάλλει σφικτή νομισματική και πιστωτική κυκλοφορία. Η ίδια διαπίστωση παρατηρείται και στους ξένους επενδυτές τους οποίους προσελκύει η ελληνική οικονομία, μια και η πιο σημαντική παράμετρος γι' αυτούς είναι το αναμενόμενο ύψος πωλήσεων των προϊόντων.

2) Γιατί με την πολιτική της λιτότητας στην Ελλάδα, ανέρχεται ο λόγος της παραοικονομικής προς επίσημα εισοδήματα με όλες τις συνέπειες που ακολουθούν.

- Η πολιτική της φοροεισπρακτικής διάστασης επιβάλλει πάντα νέες φορολογικές επιβαρύνσεις στους ήδη μονίμους φορολογούμενους (μισθωτούς - συνταξιούχους), αφού δεν γίνεται διεύρυνση της φορολογικής βάσης και σε άλλες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες είτε γιατί δεν πληρώνονται φόρους, είτε γιατί δεν δηλώνουν τα πραγματικά τους εισοδήματα.

Επίσης επιβάλλει ουσιαστικό περιορισμό των δημοσίων δαπανών που όμως είναι πράγματι ανελαστικές στο μεγαλύτερο τμήμα τους.

Έτσι επιδιώκοντας την αύξηση των δημοσίων εσόδων για την αντιμετώπιση του μεγάλου δημοσίου ελλείματος, εμφανίζεται ο περιορισμός του Α.Ε.Π., η ανεργία, ο πληθωρισμός, τα υψηλά επιτόκια. Τότε οι δημόσιες καταναλωτικές δαπάνες αφού δεν θα περιοριστούν θα εξακολουθούν να μεγαλώνουν την παραοικονομία (το μέγεθός της), χωρίς καμμία ελπίδα περιορισμού της, γιατί θα υπάρχει αύξηση ροπής στις βιομηχανικές επενδύσεις.

- Περνώντας στην φιλελεροποίηση της παραοικονομίας (αυτή πρακτικά και στην ουσία είναι ένας μόνο όρος, γιατί δεν αφορά τις δραστηριότητες των αγροτών που είναι περίπου το 30% και ακόμη δεν περιλαμβάνει ένα σεβαστό ποσό των αυτοαπασχολούμενων.

Έτσι η φιλελεροποίηση αυτή ακουμπά μόνο τους μισθωτούς (οι οποίοι καταλαμβάνουν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό) και οι οποίοι υφίστανται πάντοτε συρρίκνωση των πραγματικών τους μισθών σε συνδυασμό με την ανεργία και τον πληθωρισμό, καταφεύγοντας έτσι στην παραοικονομία προκειμένου να εξουδετερώσουν την μείωση των εισοδημάτων τους και του επιπέδου διαβίωσής των.

- Η νέα τεχνολογία που γενικά υστερεί, επιτρέπει στην παραοικονομία να επιτυγχάνει σημαντικά κέρδη, με αποτέλεσμα να μειώνει την πιστωτική μας ικανότητα και να βάζει φρένο στην προσέλευση πολυεθνικών.

- Τελειώνοντας με το ισχύον φορολογικό σύστημα όλων των τελευταίων έτων έχει διαπιστωθεί ότι είναι αδικο γιατί αντλεί υπερβολικούς φόρους από τους μισθωτούς και κάθε φορά τους επαυξάνει αντί να τους μειώσει με ταυτόχρονη αύξηση της παραοικονομίας για τους λόγους που έχουμε εξηγήσει παραπάνω αλλά και λόγω αδυναμίας πλέον των αρμοδίων να καταπολεμήσουν την φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή των μεγαλοεισοδηματιών.

- Ωστόσο ένα νέο φορολογικό σύστημα, που είναι απαραίτητο, πρέπει να «μελετήσει» όλες τις πλευρές και τις ειδικές περιπτώσεις της σημερινής ελληνικής οικονομίας, χωρίς να στηρίζεται στην πολιτική της λιτότητας η οποία ελέγχει μόνο τα επίσημα εισοδήματα (μισθωτοί) που σε συνδυασμό με μια ριζική μεταβολή της οικονομικής δημοσιονομικής μας πολιτικής ίσως μείωνε την διάρκεια του πολυετούς σκοτεινού τούνελ που διαγράφεται για την οικονομία της πατρίδας μας.-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Βαβούρας Σ. Ιωάννης - Κούτρας Ν. Ανδρέας «Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και στο εξωτερικό». Εκδ. Οίκος, 19
2. Βαβούρας Σ. Ιωάννης «Παραοικονομία και οικονομική πολιτική : Αλληλοεξαρτήσεις». Εκδ. Οίκος 19
3. Βαβούρας Γ. και Κούρτης Α., «Παραοικονομία : Θεωρητική και Μεθοδολογική Προσέγγιση». Μέρος Β : Επέκταση, Επίδραση και Έλεγχος της Παραοικονομίας, Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, Νο 4, 1989.
4. Παυλόπουλος Π. : «Η παραοικονομία στην Ελλάδα : Μια πρώτη ποσοτική οριοθέτηση» ΙΟΒΕ Αθήνα 19
5. Παυλόπουλος Π. : «Φορολογικό βάρος, Μέγεθος Δημόσιου Τομέα και Παραοικονομία : Εμπειρική ανάλυση» Γ.Α. Προβόπουλος προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής, ΙΟΒΕ Αθήνα, 19
6. Νεγρεπόντη - Δελιβάνη Μαρία, «Η οικονομία της παραοικονομίας στην Ελλάδα». Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 19
7. Περιοδικό «ΛΟΓΙΣΤΗΣ» Περίοδος Β' έτος 41ο Αθήνα - Αριθμός φύλλου 475 «Μηνιαία λογιστική φορολογική εργατική και οικονομική επιθεώρηση, επιστημονικό και επαγγελματικό βήμα των Ελλήνων Λογιστών».
8. Περιοδικό «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ» (10 Μαΐου 1994).

ΕΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1**

- 1) Tanzi V. «The Underground Economy in the United States : Estimates and Implication», op. cit. 1980 pp. 427-53.
- 2) Blades DW : «The Hidden Economy and the National Accounts» OECD Economic Outlook Occasional Studies, June 1982, pp. 28-45.
- 3)
- 4) Feige E.L. «How Big is the Irregular Economy». Challenge 1979, Nov./Dec. p.p. 5-± 3.
- 5) Feige E.L. «How Big is the Irregular Economy» Challenge 1979, Nov./Dec. p.p. 5-13.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

- 1) S.M. Miller, The Pursuit of Informal Economies, Economic Impact. 1988/2 p. 23.
- 2) Michael Carter, op. cit. 1984, p. 218.
- 3) Βλ. F. Coffield, C. Borill and S. Marshall «How Young People Survive Being Unemployed» New Society, June 1983, p.p. 323-334.
- 4) Βλ. L.A. Ferman, L. Berndt and O.G. Selb, «Analysis of the Irregular Economy : Cash Flow in the Informal Sector» Institute of Labor and Industrial Relations, University of Michigan - Wayne State University, March 1978.
- 5) Βλ. J. I. Gershury, Social Innovation and the Division of Labour, Oxford: Oxford University Press, 1983, p. 43.
- 6) Βλ. X. Greffe and M. A. Barthe, «Social Policy and Forms of Behaviour in the Labour Market», paper presented in the Workshop on French Social Policy, Institute for Research on Poverty, Madison, Wisconsin, October / November 1984, p.p. 24-32. R. Pahl, «Divisions of Labour», Oxford : Basil Blackwell, 1984. p. 92.
- 7) Ibid και M. Moynagh, Making Unemployment Work, Tring, Herts, U.K.: Lion Publishing, 1985, p. 117.
- 8) Βλ. O.T. F. 49 (1805), 8.12.88, σελ. 52-3.
- 9) Βλ. Gabriele Gaetani d' Aragona, «The Hidden Economy : Concluded Labor Markets in Italy», Rivista International di Science Economiche et Commerciali, 1981, p. 282 επ.

- 10) Βλ. Raffaele de Grazia, op. cit. p. 557.
- 11) Βλ. M. Roy : «Le Travail Noir», Le point, 12.11.79, p.p. 77 et 79.
- 12) L. Gazzo : «Travail Noir : Les Chomeurs voient rouge», Vision (Paris), Apr. 1977, p. 36.
- 13) OECD, Employment Outlook, 1986, op. cit. p. 69.
- 14) J. I. Getshuny, «The Informal Economy : Its Pole in Post - Industrial Society», Futures, 11, 1979, p.p. 3-15.
- 15) E.L. Feige: «A New Perspective on Macroeconomic Phenomena. The Theory and Measurement of the Unobserved Sector of the United States Economy : Causes, Consequences, and Implications» 1980, Mimeo and «The UK's Unobserved Economy : A preliminary Assessment» Journal of Economic Affairs 1, 1981, p.p. 205-12.
- 16) N. R. NORMAN «The Economies of Tax Evasion», paper to the 11th conference of Economists», Adelaide, 1982 p. 23.
- 17) Gabrielle Gaetani d' Aragona, op. cit. p. 283.
- 18) Raffaele de Grazia, op. cit. p. 557.
- 19) ILO, Encyclopaedia of occupational Health and Safety (The article on «double - jobbing»).
- 20) Smith, «Market Motives in the Informal Economy» in W. Geatrner and A. Wenig (eds), «The Economies of the Shadow Economy», Berlin and Heidelberg : Springer - Verlag, 1985.
- 21) Βλ. Μ. Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, «Όχι πια λιτότητα, και οικονομική ανάπτυξη : Πως», Αυγή 20 και 22.5.87.

